

Kulturhistorisk inventering

KÄMPARVETS BEGRAVNINGSPLATS

Falu stad, Dalarnas län

Kyrkoantikvarisk rapport 2018:26

Sanna Svensson

Kulturhistorisk inventering

KÄMPARVETS BEGRAVNINGSPLATS

Falu stad, Dalarnas län

Kyrkoantikvarisk rapport 2018:26

Dalarnas museums dnr 48/17

Författare

Sanna Svensson

Omslag: Carl Nordins omgjärdade sandgrav från 1877.

Fotografier: Där inget annat anges är foton tagna av Malena Andersson och Sanna Svensson, Dalarnas museum.

Fotografier: Om inget annat anges: Sanna Svensson, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet 12014/00618

© Dalarnas museum 2021

Tryck Dalarnas museum, Falun, 2021

INNEHÅLL

Inledning	7
Begravningsplatsen i dag	13
Kulturhistoriska sammanhang	25
Socken- och begravningsplatskronologi	26
Falu stad växer fram	28
Falun som historisk kontext	30
Kyrkogårdshistoria	38
Personhistoriskt värdefulla gravvårdar	55
Områdesbeskrivningar	57
Översiktskarta	59
Särskilt värdefulla strukturer	60
Område A	62
Område B	68
Område C	74
Källor	80
Bilaga 1 – Kulturhistoriskt värde	
Bilaga 2 – Område A	
Bilaga 3 – Område B	
Bilaga 4 – Område C	

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Falu pastorat har Dalarnas museum genomfört en inventering av Kämparvets begravningsplats i centrala Falun. Arbetet genomfördes åren 2017–2018 av byggnadsantikvarierna Sanna Svensson och Malena Andersson.

Läge och administrativ historik

Begravningsplatsen är belägen sydost om centrala Falun. Begravningsplatsen är placerad med sjön Tisken och järnvägen i sydväst och med Korsnäs vägen och Dalregementet i norr. Sydöst om begravningsplatsen finns bostadsområden. Begravningsplatsen uppfördes ursprungligen av Falu Kristine församling, som är en av två församlingar i staden Falun. Kristine församling ingår sedan 2007 i Falu pastorat.

Syfte

Syftet med inventeringen är att undersöka på vilket sätt Kämparvets begravningsplats och dess beståndsdelar, såväl områden som enskilda gravvårdar, är kulturhistoriskt värdefulla. Inventeringen skall utöver detta peka ut särskilt kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar för hänsynsfull hantering i framtida förvaltning av kyrkogården.

Användningsområden

Inventeringen utgår ifrån en situation där allt fler gravvårdar återlämnas till församlingarna. För att en sådan utveckling skall kunna ske på ett hållbart sätt krävs rutiner för hur särskilt värdefulla gravvårdar skall hanteras i framtiden. Med inventeringsrapporten som underlag kan församlingen upprätta en plan för vilka gravvårdar som bör bevaras, vilka som kan återanvändas och vilka som kan tas bort efter att de återlämnats till församlingen. Rapporten kan utgöra ett underlag för ställningstaganden i en vård- och underhållsplan för begravningsplatsen. Bedömningar och riktlinjer skall ses som färskvaror som skall ses över och uppdateras kontinuerligt, minst vart tionde år.

Rapportens upplägg

Rapportens första sidor är tillägnade formalia så som metod- och processbeskrivning samt en kortfattad genomgång av hur museet har resonerat vid värdering och urval rörande gravvårdar och områden på begravningsplatsen. Ytterligare förtydliganden rörande värderings- och urvalsarbetet finns i Bilaga 1, *Kulturhistoriskt värde*. Vidare följer en översiktlig beskrivning av begravningsplatsen såsom den ser ut idag, följt av en redogörelse för Falu stads och begravningsplatsens historia. Därefter karaktäriseras och värderas varje enskilt område på begravningsplatsen. Samtliga områdeskaraktäriseringar innehåller en lista på vilka gravvårdar som är särskilt värdefulla och skyddsvärda i kontext till området eller som solitärer.

Slutligen följer flera bilagor med inventeringsblanketter. Dessa innehåller bilder på och kortfattade ställningstaganden om varje gravvård som utpekats som skyddsvärd i rapporten.

Process och metod

Inventeringen började med ett omfattande fotograferingsarbete med syfte att studera och dokumentera begravningsplatsen. Alla områden på begravningsplatsen samt gravvårdar uppförda innan 1980 inventerades och dokumenterades genom fotografering. Inventeringsarbetet skedde vid tre tillfällen 2017-06-19, 2018-10-11 och 2018-10-12.

Parallellt med inventeringsarbetet genomfördes en historisk efterforskning. Den historiska efterforskningen innefattade studier av äldre fotografier, kartor och handlingar rörande begravningsplatsen i kyrkoarkivet vid Landsarkivet i Uppsala tillsammans med litteratur om begravningsplatsen. Efterforskningen resulterade i kapitlen *Falu stad och Kopparbergs socken* samt *kulturbeskrivning av sammanhang*. Elisabet Hemström har bistått med hjälp och kunskap gällande personhistoria och andra lokalhistoriska förhållanden. Vidare har en inspelad kyrkogårdsvandring från augusti 2015 med Örjan Hamrin och Magnus Hård af Segerstad varit till stor hjälp.

Efter den inledande fasen med inventerings- och dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderings och urvalsprocess som beskrivs i nästa avsnitt samt i bilaga 1. *Centrala gravvårdskommitténs Handbok för kulturbeskrivning, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, Länsstyrelsen Dalarnas *Riktlinjer för kyrkogårdsinventering* samt Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturbeskrivning värdering och urval* har varit vägledande för värderings- och urvalsprocessen.

Med tydlig redovisning av ställningstaganden och metoder hoppas Dalarnas museum vinna förankring hos framtida användare av denna rapport. Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att foga samman de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Exempel på värdefulla gravvårdar. Handlaren August Klingbergs högresta gravvård ovan samt grosshandlare Forsbergs sandgrav med smidesstaket nedan. Två påkostade gravvårdar som båda vittnar om borgerskapets framstående ställning i Falun under det sena 1800- och tidiga 1900-talet.

Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravvårdar som återspeglar berättelser om det förflutna, och som därigenom bjuder till insikter om vår samtid är kulturhistoriskt värdefulla. En gravvård kan exempelvis bidra med starka berättelser om samhället, livsöden och sorg. När människor får kunskap om dessa berättelser kan de användas för att bilda djupare insikter om livet och tillvaron i tiden. Gravvårdar kan även användas som ett pedagogiskt verktyg för förmedling av mer komplicerade berättelser riktade till specifika målgrupper, så som berättelser om staden Faluns framväxt i kontext till besökare på en kyrkogårdsvandring. Alla gravvårdar har kulturhistoriskt värde eftersom alla gravvårdar kan förmedla berättelser. Olika gravvårdar får olika höga kulturhistoriska värden beroende på vilka berättelser som anses viktiga att lyfta fram. Gravvårdar som besitter en eller flera av följande egenskaper som listas nedan bär på berättelser som är särskilt viktiga att lyfta fram.

Värdefulla egenskaper

- Del av värdefullt arkitektoniskt sammanhang
- Gravvård i gjutjärn
- Gravvård i trä
- Hög ålder (gravvård tillkommen innan sekelskiftet 1900)
- Gårdsnamn
- Konstnärlig utformning
- Rik inskription
- Personhistoria
- Lokal historia
- Lokalt material
- Lokalt hantverk
- Gravvård som är ovanlig på begravningsplatsen
- Titel

Ovanstående egenskaper beskrivs närmare i sitt sammanhang i bilaga 1.

Värdefulla strukturer

Kämparvets begravningsplats innefattar flera särskilt värdefulla strukturer med gravvårdar som inte besitter någon av de egenskaper som listas ovan. Gravvårdar inom dessa strukturer kan ändå komma att tillskrivas särskilt kulturhistoriskt värde som *Del av värdefull struktur*. Om detta är fallet förklaras den värdefulla strukturen närmare på sidan 60 samt i respektive områdesbeskrivning.

Ovan: På Kämparvets begravningsplats finns en särskilt hög andel högresta stengravnvårdar. Av dessa är många sandgravar eller har markstensbeläggning.

Till vänster: Gjutjärn är särskilt vanligt i Dalarna och räknas som ett lokalt material. Det förekommer i enskilda gravvårdar liksom i vårdar del av allmänna varv. Oftast i formen av kors. Just denna gravvård, från 1871, återfinns på område A och tillhör en ung tysk man.

BEGRAVNINGSPLATSEN IDAG

Följande kapitel består av en karaktärisering av begravningsplatsen som den såg ut under hösten 2018. Karaktäriseringen är övergripande och syftar till att måla upp en överskådlig bild av anläggningen och dess olika beståndsdelar. Varje enskilt område och begravningsplatsens olika gravvårdar behandlas mer ingående i ett senare kapitel.

Parkbänkar mot snöbärshäcken med framförvarande planteringar. Fin översikt av trädallén mot huvudentrén.

Läge och administrativ historik

Kämparvets begravningsplats återfinns centralt i Falun. Begravningsplatsen anlades 1860 som en fristående utvidgning av kyrkogården vid Kristine kyrka. Det gamla Kämparvets ägor låg vid tidpunkten strax utanför Falu stad, i öster. I och med järnvägens dragning och anläggandet av järnvägsstationen sydost om staden kom dock Kämparvets ägor till följd av sitt läge snart att införlivas i det ytmässigt expanderande Falun.

Begravningsplatsen tillhör Falu Kristine församling och är idag del av Falu pastorats förvaltningsområde. Församlingen bildades omkring 1665 genom en utbrytning ur Kopparbergs församling. Kristine kyrka, församlingens moderkyrka, uppfördes mellan 1641 och 1655 som en direkt följd av kravet på en större kyrka för borgerskapet inför utdelningen av stadsprivilegier till marknadsplatsen intill Kopparberget vid Falan.¹

Idag är begravningsplatsen situerad i ett grönskande stads kvarter nedanför lasaretsområdet, inramad av Vallmansgatan i sydöst och den trädkantade Promenaden med järnvägslinje i riktning mot Grycksbo i väst. Norr om begravningsplatsen finns idag tre flerbostadshus med gaveln mot Svärdsjögatan.

Översikt

Begravningsplatsen har rektangulär form med skarpa hörn i nordväst-sydöstlig riktning. De många och högresta träden utgör ett dominerande inslag, och är

¹ Ahlberg, 1996, s. 60f

främst planterade i gränsen mellan gångvägarna och gräsyterna. Kämparvet ritades från början som en arkitektonisk helhet, med gravplatser, gångvägar och alléer symmetriskt placerade, vilket är synligt än idag. En av anledningarna kan antas vara stadens expansion under andra hälften av 1800-talet med anläggandet av Norslunds begravningsplats 1884 som direkt följd. Kämparvets begravningsplats benämns redan på en karta från 1912 som "Gamla begravningsplatsen".

Största andelen gravvårdar utgörs idag av enskilda högresta stengravvårdar från 1800-talets senare hälft och 1900-talets första decennier. Andelen modernistiska, senare tillkomna gravvårdar är anmärkningsvärt liten. Gravvårdarna återfinns i stort på sina ursprungliga platser, och är framför allt placerade utmed gångvägarna och i de centrala partierna. De många ytorna för allmänna varv är dock borta, med undantag för ett häckomgärdat område på begravningsplatsens norra del. Här finns främst nyare enskilda gravvårdar från efter 1980, men även enstaka äldre trä- och gjutjärnskors finns kvar. Väster om denna yta finns ytterligare två häckomgärdningar, båda betydligt mindre. Här återfinns senare tillkomna askgravplatser.

Vy mot sydost med huvudentrén i fonden. Ett av två tappställen i förgrunden.

Topografi

Kämparvets ägor breder ut sig över en yta som sluttar från lasarettområdet i riktning ner mot Faluån. Inför anläggandet på 1860-talet jämnades området för begravningsplatsen ut något, men sluttar fortfarande svagt. Antagligen var

Redskapsbod med liggpanel i begravningsplatsens norra del.

Skötselstation med tappställe utmed en central tvärgång.

Belysningsarmatur i nyfunkis.

Vy mot öst. I fonden snöbärshäcken med framförvarande parkbänkar.

Utsikt över plantering från en av parkbänkarna.

Huvudentrén i syd med mötande, högväxt trädallé.

Entré/utgång i norr. Nätstängsel utgör omgärning i denna del av begravningsplatsen.

det strategiskt ur dräneringssynpunkt. Över området rann nämligen ett flertal bäckar, vilka fick ledas om runt begravningsplatsen och sedan ner i diken grävda parallellt med Promenaden.

Begravningsplatsen som parkmiljö

Kämparvets begravningsplats har idag karaktären av en park och kan nog lätt misstas för att vara enbart en sådan för den förbipasserande som inte känner till staden. Anläggningen kom till under promenadidealets storhetstid, med det spatserande borgerskapet som främsta målgrupp, varför begravningsplatsen besitter många av de arkitektoniska drag typiska för promenadkulturen. Hit räknas de gröna alléerna, som idag tillskänker platsen intrycket av ett avskärmat grönområde. I och med den utanför liggande Promenaden kom samma ideal att sammankoppla den nya tidens centralstation med den äldre tidens stadskärna. Även idag används den gröna begravningsplatsen på Kämparvet för lugna promenader, men också för en stunds vila på parkbänkarna under lönträdens kronor.

Belysning, bänkar och byggnader

Samtliga belysningsarmaturer är av modernt snitt; parklyktor i nyfunkis med högblanka svarta stolpar avslutade i vita cylinderformade lyktkupor i en svartblästrad cirkelformad skiva. Dessa sitter rytmiskt utplacerade längs det symmetriska gångvägsnätets fyra yttre gångvägar.

Halvvägs längs den östra längsgående gångvägen återfinns ett inramande snöbärsbuskage på höger sida. Här återfinns två flyttbara parkbänkar av modern typ med bräder i sits och rygg på en svartblästrad stålörskonstruktion.

I begravningsplatsens nordöstra hörn finns en mindre redskapsbod i brunfärgad knuttimrad liggpanel med taktäckning av svart korrugerad plåt.

Gångvägar

Begravningsplatsens gångvägsnät är symmetriskt uppbyggt med två längsgående gångvägar i nord-väst-sydöstlig riktning. Dessa båda sammanbinds genom sex mindre tvärgående gångvägar, två längst ut och de fyra övriga mer centralt orienterade. Genom det raka gångvägsnätet uppstår en plan med symmetriskt orienterade fyrkantiga gräsytor. Utmed gångvägarna finns flera sammanhängande alléer. Dessa återfinns i vardera änden av de båda längsgående huvudgångarna samt utmed de båda yttre tvärgående gångvägarna. I linje med begravningsplatsens huvudentré från Vallmansgatan återfinns en av dessa. En annan detalj värd uppmärksamhet är begravningsplatsens vinklade korsningar. Gångarna vidgas i änden mot anslutande väg, ett uttryck karaktäristiskt för det tyska trädgårdsidealet och 1800-talets promenadkultur (se mer under Kulturhistoriska sammanhang nedan). Idag är samtliga gångvägar på Kämparvets begravningsplats asfalterade.

Till höger, de många högresta lövträden är särskilt karaktäristiska för Kämparvets begravningsplats och bidrar i allra högsta grad till parkkänslan. De höga lindalléerna planterades redan på 1860-talet. Dessa utgör ett nyckelinslag i begravningsplatsens arkitektoniska utformning.

Ingångar

Till begravningsplatsen finns idag två entréer. Huvudentrén nås idag via Vallmansgatan, i Begravningsplatsens östra hörn. Den inramas av två grindstolpar av mjukare bergartstyp. Vid denna entré möter en trädallé, vilken löper in mot begravningsplatsens mitt utmed den östra långsidan. På en karta från 1860 framgår att gångvägen med allén har funnits där sedan begravningsplatsens anläggande, men entrén tillkom senare, antagligen i samband med järnvägsspårens sträckning utmed begravningsplatsens västsida. I nordvästra hörnet finns den andra entrén, inte lika tydlig som den första. Den tillkom 2011 och utgörs av en öppning i trådstängslet. Även där möts man av en högväxt lindallé, också ursprunglig, vilken sträcker sig utmed västsidan. Utanför denna ingång finns ett område av flerfamiljshus med gavel mot Svärdsjögatan. På en ursprunglig ritning från juni 1860 förekommer inte mindre än fem ingångar mellan Promenaden och begravningsplatsen, symmetriskt placerade med tre mittentréer och två sidoentréer i respektive riktning.

Omgärdningar

Begravningsplatsen inramas idag längs den södra sidan av en lågklippt hagtornshäck. Även mot järnvägsspåret i väst återfinns en lågklippt bladhäck, på några punkter bruten av höga lövträd.

Siktlinjer och rumsliga samband

Till följd av begravningsplatsens symmetriska uppbyggnad och okuperade utförande återfinns goda siktlinjer främst utmed gångvägarna. Alléerna bidrar dessutom till att ringa in vyn och styra ögat. Står man i en vägkorsning får man en god uppfattning av den ursprungliga arkitektoniska tanken, i och med den överblickbara symmetrin. Gångvägsnätet tillsammans med alléerna bidrar därtill att skapa rumsliga samband. Istället för häckar utgör träden gräns till de gravvårdsbelagda gräsyterna.

Tappställen och skötselstationer

På begravningsplatsen finns två tappställen, båda utmed de centrala tvärgångarna. Dessa är mycket enkelt utformade. Den första står för sig själv utmed den sydligast belägna tvärgången i område B, och den andra är placerad intill en skötselstation med soptunnor och redskapsställ. Skötselstationen omgärdas på tre sidor av ett plank av brunmålad stående träpanel.

Växtlighet

De många och högresta lövträden på begravningsplatsen bidrar i allra högsta grad till parkkaraktären. Dessa är främst placerade i alléer utmed gångvägarna, men förekommer även enskilt på gräsyterna. Bland trädsorterna återfinns bland annat lönn och lind. Annan växtlighet utgörs av häckar som framför allt används i omgärdningssyfte. Här återfinns bland annat en centralt placerad snöbärshäck runt en sittytta i område B.

Ett häckomgärdat, nyare urngravkvarter i område C. Bakom detta finns två askgravplatser.

Vy åt sydost. Carl Nordins sandgarvvård med smidesstaket i mitten av bilden.

Järnvägslinjen norrut mot Grycksbo som avdelar Promenaden och Kämparvets begravningsplats sedan 1889.

Möten med infrastruktur

Längs två av begravningsplatsens sidor finns trafikerade gator: Promenaden och Vallmansgatan. Promenaden är den mer trafikerade då den i söder mynnar i Korsnäs vägen, del av den stora trafikleden genom Falu centrum. Utmed Promenadens östra sida, mot begravningsplatsen, löper järnvägssträckningen mellan Falun och Grycksbo, vilken tillkom 1889.

Möten med Promenaden

Historiskt planerades anläggandet av begravningsplatsen på Kämparvet - Promenadkyrkogården - samtidigt som anläggandet av den aveny som skulle sammanbinda järnvägsstationen med centrum. Avenyn fick namnet Promenaden, vilket den fortfarande heter. Den sträcker sig från järnvägsstationen och utmed begravningsplatsens hela västra långsida för att mynna i Svärdsjögatan. Samhörigheten mellan de båda arkitektoniskt utformade platserna är tydlig, inte minst i form av de många högresta lövträd som bildar allé-

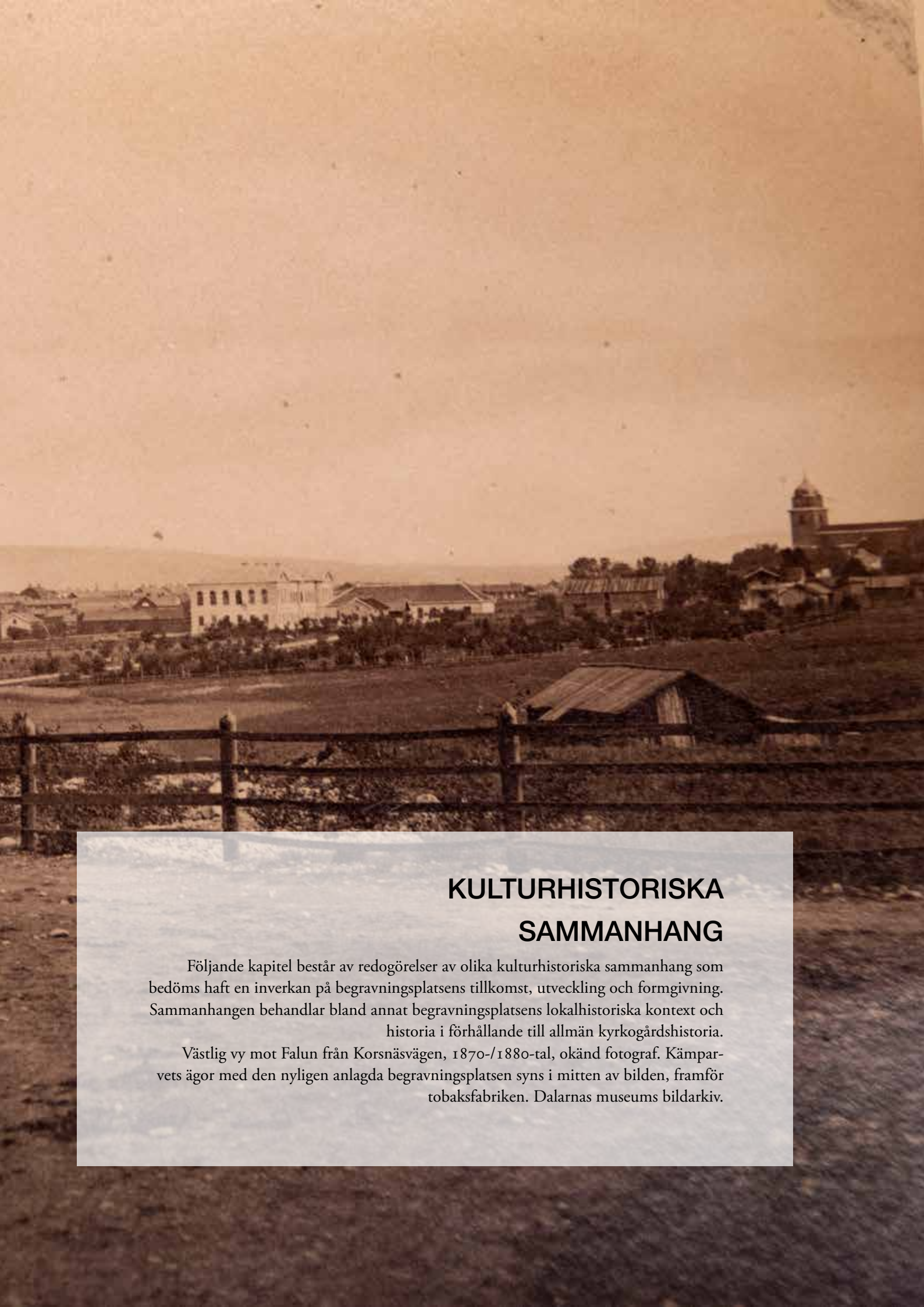

er och bidrar till att skapa rumslighet. Den tanken är synlig än idag genom symmetriskt placerade träd, vissa ursprungliga och andra senare planterade.

På en ritning från juni 1860 framgår att det från början anlades fem entréer: från Promenaden sett. Tanken verkar ha varit att man efter att ha spatserat en bit på Promenaden skulle kunna vika av in på begravningsplatsen i samma anda. Järnvägssträckan mellan Falun och Grycksbo bidrog senare till att rent arkitektoniskt skilja Promenaden och begravningsplatsen åt. På en karta från 1912 framgår att Promenadens östra trädlinje tagits ner till förmån för järnvägens sträckning. Idag finns ingen av entréerna från begravningsplatsen ut mot Promenaden kvar.

Nordostlig vy över begravningsplatsen från Promenaden.

KULTURHISTORISKA SAMMANHANG

Följande kapitel består av redogörelser av olika kulturhistoriska sammanhang som bedöms haft en inverkan på begravningsplatsens tillkomst, utveckling och formgivning. Sammanhangen behandlar bland annat begravningsplatsens lokallistoriska kontext och historia i förhållande till allmän kyrkogårdshistoria.

Västlig vy mot Falun från Korsnäsvägen, 1870-/1880-tal, okänd fotograf. Kämparvets ägor med den nyligen anlagda begravningsplatsen syns i mitten av bilden, framför tobaksfabriken. Dalarnas museums bildarkiv.

Karta över Falu stad upprättad 1858, ett par år efter järnvägens dragning till Falun. Kämparvets ägor är tydligt belägna i stadens utkant, vid tiden utan bebyggelse eller anläggningar. Falu stadsbibliotek.

Socken- och begravningsplatskronologi

Tid	Händelse
1642	Falu stad bildas genom utbrytning från Kopparbergs socken. (Ahlberg, 1996, s. 60)
1660	Falu Kristine kyrka står färdig. (Ahlberg, 1996, s. 60)
1665	Falu Kristine församling bildas genom utbrytning från Kopparbergs församling. (Ahlberg, 1996, s. 61)
1855-1859	Falu Kristine församling börjar planera för en ny begravningsplats efter påtryckningar från Sundhetsnämnden i Falu stad. Man söker efter lämplig mark i stadens dåvarande utkanter. (Uppsala landsarkiv, Falu Kristine kyrkoarkiv Olb3: handlingar angående kyrkogården)
1860	3 tunnland och 8 kappland jord inköps på Kemparfvet's ägor för 3250 riksdaler från dåvarande markägaren Länsman Carlström. Lagfarten utfärdades den 17 september. (ULA)
Juli 1862	Begravningsplatsen med sina nyplanterade trädalléer invigs. Den första gravsättningen äger rum snart därefter. Ungefär samtidigt invigs Promenaden, den trädkantade avenyn mellan Järnvägsstationen och Svärdsjögatan. (ULA)
1862-1880	Under denna period uppköps och beläggs en stor andel av de totalt 139 enskilda gravplatserna på begravningsplatsen. (ULA)
1885	Norslunds begravningsplats ianspråktas. (Dalarnas museum, 2017, Kulturhistorisk inventering; Norslunds begravningsplats, antikvarisk rapport)

Tid	Händelse
1889	Den nya järnvägslinjen till Mora via Grycksbo dras. Linjen kommer att avdela begravningsplatsen från Promenaden, vilket får konsekvenser för den arkitektoniska utformningen. Fyra av fem entréer mot Promenaden försvinner.
1912	Kämparvets begravningsplats omnämns på en karta över Falu stad som "Gamla begravningsplatsen".
Före 1955	Mellan 1912 och 1955, troligen under 1930- eller 1940-talet, tillkommer den sydliga entrén. Den utgör idag huvudentré.
1962-63	Beläggningsarbeten utförs på begravningsplatsen genom ingenjörfirman R. Wahlström på Trotzgatan. Den största förändringen sker i och med igenläggning av grusgångarna med asfaltering av dessa. Man ser även gräsytor och kompletterar med matjord. (ULA)
1980-tal	Omkring 1980 anläggs ett mindre urngravskvarter med nya, modernistiska gravvårdar på begravningsplatsens norra del. Runt området planteras låga häckar utefter vilken gravvårdarna placeras. På platsen har tidigare varit allmänna varv. Enstaka kors från de allmänna varven sparas. Området beläggs fortfarande, om än sporadiskt. (ULA)
1990-tal	Redskapsboden på begravningsplatsens norra del tillkommer.
2000-tal	Två mindre askgravplatsanläggningar tillkommer på begravningsplatsens norra del, 2006 resp. 2014. Ytan som tas i anspråk har tidigare varit till för de allmänna varven. 2011 tillkommer den nordvästra entrén samt belysningsarmaturerna.

Karta över Falu stad från 1886. Begravningsplatsen med den trädkantade Promenade utmärkt. Kämparvet är vid tiden fortfarande beläget i stadens periferi. Det är dock tydligt att staden expanderat de närmast föregående 30 åren. Falu stadsbibliotek.

Falu stad växer fram

Falu stads tillkomst och utveckling fram tills 1900-talet hänger ofrånkomligen samman med gruvdriften vid Kopparberget. Den första skriftliga källan som behandlar gruvan är daterad till 1288, men bergsbruket var sannolikt redan igång i slutet av vikingatiden. Gruvans rikedomar i symbios med en rik tillgång på arbetare och tillflyttade köpmän ledde till att Falun kunde växa till ett betydande tätbebyggt område redan under medeltiden.

Administrativ historik

Området som idag är Falun utgjordes historiskt av två administrativa enheter – dåvarande Kopparbergs socken och Falu stad. Kopparbergs socken (som kom att kallas Stora Kopparbergs socken först 1939) bildades genom utbrytning från Torsångs socken 1554, och Falu stad bildades genom utbrytning från Kopparbergs socken 1642.

Efter 1642 var Falun med omnejd således uppdelat i Falu stad och Kopparbergs socken. Kopparbergs socken omgärdade staden och innefattade de geografiska områdena Nordanrog, Ovan Varpan, Hosjöbygden, Varggårdsbygden, Morbygden och Aspebodabygden. Morbygden och Aspebodabygden utbröts dock från socknen 1640 och bildade Aspeboda socken.

Till socknen och staden hörde två församlingar, dels Kopparbergs församling, som bildades utan egen socken 1357, dels Falu Kristine församling som bildades genom utbrytning från Kopparbergs församling 1665. Kristine församling blev efter uppdelningen främst stadsbornas, borgarnas och köpmännens församling, medan Kopparbergs församling tillhörde omlandet och bergsmännen. Befolkningen i vissa stadsdelar, så som Östanfors och Gamla Herrgården, förblev dock församlingsmedlemmar i Kopparbergs församling även efter bildandet av en stadsförsamling. Vid 1862 års kommunalreformer övertog nybildade kommuner borgerliga frågor från de äldre socknarna. I samband med detta bildades av Kopparbergs socken även Kopparbergs landskommun, som senare kom att kallas Stora Kopparbergs landskommun och som 1967 kom att uppgå i Falu stad.¹

Kunskapen om uppdelningar mellan olika socknar, församlingar och administrativa enheter är viktig eftersom den kan förklara vilka människor som i huvudsak vilar på Faluns olika kyrkogårdar och varför. Kämparvets begravningsplats uppfördes av Falu Kristine församling, vilket delvis återspeglas i vilka titlar som finns bevarade där.

Falun, ur Suecia Antiqua et Hodierna, Erik Dahlberg 1690-1691, Dalarnas musums bildarkiv.

¹ Om socknen och församlingen 20181114 https://sv.wikipedia.org/wiki/Stora_Kopparbergs_socken

Falu stad från (nuvarande) Villastaden, 1860-tal. Ännu är bebyggelsen koncentrerad runt Kristine kyrka. Litografi av Carl Svante Hallbeck, Dalarnas museums bildarkiv.

Falun som historisk kontext

Från industriort till centrum för administration, kultur och handel

När Falun fick gällande stadsprivilegier 1641 blev staden den näst största i området som idag är Sverige.² De framgångar inom gruvväsendet som föranlett stadsbildningen skulle dock bli förhållandevis kortvariga. Vid 1700-talets mitt minskade avkastningen i gruvan och flera brandkatastrofer härjade staden. Därefter inträffade en lång period av lågkonjunktur och befolkningsminskning.³ Från och med 1850-talet inleddes en ny period av tillväxt och utveckling i Falun med omnejd. Staden och omlandet fick flera järnvägsförbindelser, däribland till Korsnäs där ett viktigt sågverk kom att förläggas. I Grycksbo fanns sedan 1700-talet ett pappersbruk som expanderade när järnvägen etablerades. Ett antal regionalt viktiga institutioner placerades på de grönskande sluttningarna öster om Falu stad. Samtidigt upplöstes flera av de statliga regelverk som dittills reglerat gruvnäringen samt annan industri och handel. Detta ledde i sin tur till framväxten en ny överklass som kom att få stor påverkan på hur Falu Stad gestaltades kring sekelskiftet 1900. Falun hade inträtt i en omvandling från utpräglad gruvort till ett regionalt säte för administration, handel, utbildning och kultur.⁴

² Olsson, 1990, s.2

³ Ibid, s22

⁴ Svenska stadsmonografier, 1957, s.58, Olsson, 1975, s.17-18

Kämparvets begravningsplats tillkom i kontext till alla de förändringsprocesser som präglade Falun kring 1800-talets mitt och fram till förra sekelskiftet. Många av de berättelser som uppstod till följd av stadens förändring är läsbara på och omkring begravningsplatsen än idag. Nedan följer korta redogörelser av ett antal särskilt synbara förändringsfaktorer som påverkade Falun under perioden 1860-1940. Tidsavgränsningen är gjord med hänsyn till att begravningsplatsen samt majoriteten av dess gravvårdar är uppförda under denna tidsperiod.

I samband med stora förändringar knutna till bergsbruksnäringen under 1800-talet satsade Bergslaget på nya verksamheter. Bild på vitriolverket intill Faluån, Karl Erik Forsslund, Dalar-nas museums bildarkiv.

Omstruktureringar i Bergslaget

Under 1800-talet inträffade flera stora förändringar inom bergsbruksnäringen. Den svenska kopparframställningen gav allt sämre avkastning. Nya metoder för järnframställning gjorde det möjligt att producera stora mängder billigt järn och stål. Den statliga inblandningen i bergsbruket och i Stora Kopparbergs Bergslag upphörde till förmån för fri konkurrens inom gruv- och metallindustrin 1862, varför Stora Kopparbergs Bergslags aktiebolag bildades.

Stora Kopparbergs Bergslags aktiebolag började redan tidigt komplettera gruvnäringen med annan industriverksamhet utanför Falun. Snart etablerades flera skogs- och järnbruk i bolagets regi runtom i Dalarna. I Falun kompletterades gruvan, vars koppartillgångar nästintill sinat vid 1800-talets slut, med brytning och fabriksmässig förädling av andra mineraler och biprodukter så

Kopparslagarmästaren är en av de titlar på begravningsplatsen som vittnar om bergsbruket i Falun under 1800-talet.

som guld, silver och svavelkis.⁵ Bolaget anlade en svavelsyrafabrik, en silverhytta samt ett vitriolverk utmed Faluån.⁶ 1888 ombildades bolaget till ett aktiebolag, och i takt med att dess verksamhet utökade uppstod en omfattande administrationsapparat som lokaliserades till Falun.

På det stora hela kom Stora Kopparbergs Bergslags omvandlingar från statlig aktör till aktiebolag att bli en framgångssaga. Företaget hade en påtaglig närvaro i staden under perioden 1860-1940, särskilt genom dess omfattande administrationsavdelning och Bergslagens huvudkontor. Den lokala gruvnäringen fortsatte även sysselsätta många gruvarbetare trots att kopparbrytningen minskade i betydelse i förhållande till andra mineraler.⁷

På Kämparvets begravningsplats förekommer främst enskilda, påkostade gravmonument över personer med titlar anknutna till Bergslagens administration. Däremot finns idag inga gravvårdar som kan berätta om de enkla gruv- och industriarbetare som var anställda hos Bergslaget. Detta kan bero på att många industriarbetare begravts i allmänna varv som avlägsnats eller omlagts med nya gravar. Ett av argumenten för att förlägga "den nya begravningsplatsen" på Kämparvets ägor istället för norr om Stora Kopparbergs kyrka var just närheten till Elsborg, arbetarnas stadsdel. Av samma anledning kan man dra slutsatsen att begravningsplatsen sannolikt gav ett annat intryck förr än det som finns kvar i läsbar form idag.

⁵ Olsson, 1975, s. 49

⁶ Svenska stadsmonografier, 1957, s. 58, Olsson 1988, s. 29, 36-37, 42

⁷ Svenska stadsmonografier, 1957, s. 75-76

Tillströmning av institutioner

Från och med 1840-talet uppfördes ett betydande antal stora offentliga institutionsbyggnader på de grönskande sluttningarna öster om Falu stad. Området hade tidigare utgjort jordbruksmark för ett antal brukspatroner och bergsmän hemmahörande i och omkring staden.⁸ Bland annat uppfördes här ett nytt länsfängelse, ett nytt lasarett, Dalregementet (1908) samt ett antal läroverk. Runt sekelskiftet inrättades därtill ett antal privata serviceinstitutioner i form av tidningar, telegraf, stadshotell och banker. Dessa institutioner svarade troligen mot befolkningsökningen tillika Faluns utveckling till en betydande järnvägsknut.⁹

De nya institutionerna gav upphov till flera nya yrkeskårer i Falun, något som ännu är läsbart på Kämparvets begravningsplats. En betydande andel gravvårdar från perioden kring förra sekelskiftet och ett par decennier framåt bär exempelvis yrkestitlar som bankkamreraren, överstelöjtnant, majoren, rektorn, doktorn m.fl.

Förändrade förutsättningar för handel och hantverk

Falun tillkom på premissen att det fanns ett handels- eller hantverksutbud som kunde bistå gruvans arbetare med nödvändig service. Redan på 1600-talet fanns 125 hantverkare i området, och vid sidan av dessa ett större antal köpmän.

På sluttningarna öster om Falun uppfördes med start från 1800-talets mitt stora institutionsbyggnader. Två av dessa utgörs av Länslasaret, uppe till mitten i bild, samt Dalregementet, uppe till höger. Nedanför dessa båda skymtar trädkronorna på Kämparvets begravningsplats. Foto taget från Kristine kyrkas torn, 1890-tal. J.A. Ströms samling, Dalarnas museums bildarkiv.

8 Falu stads hembygdsnämnd m.fl., 1941, s. 29ff., Olsson, 1988, s. 19

9 Olsson, 1990, s. 22–23

Butiker utmed Stora Torgets västra sida. På hörnet mot Stigaregatan G.Graumanns. juvelerarbutik. Nere till höger i bild skimtar (f.d.) Carl Nordins bokhandel. Båda är de begravda på Kämparvets begravningsplats. Bild tagen från Kristine kyrkas torn, runt sekelskiftet 1900. Dalarnas museums bildarkiv.

Under perioden 1860–1940 bibehöll och expanderade hantverket och handeln sina betydelsefulla positioner inom staden. Mot 1940-talet försörjde sig 40 procent av stadens invånare på hantverk eller industriarbeten och 20 procent på handel som heltidssyssla.¹⁰ Staden hade vid detta tillfälle cirka 300 affärsidkare varav många hade verksamheter i stadskärnan. Det fanns även en utbredd verksamhet kring handel och hantverk inom de gamla arbetarstadsdelarna.¹¹ En av de stadsdelar som inhytte särskilt många hantverkare var Elsborg, en stadsdel som annars brukar omnämnas i kontext till den stora mängd gruvarbetare som bodde där.¹²

På begravningsplatsen idag finns ett antal gravvårdar med titlar som anspelar på handels- och hantverksyrken. Som exempel kan nämnas bokhandlare, skomakaremästaren och snickaremästaren. Dessa gravvårdar kan berätta om handelns och hantverkets utveckling i staden mellan perioden 1860–1940.

Förbättrade kommunikationer

Vissa författare beskriver tillkomsten av järnvägsförbindelsen Gävle-Falun 1859 (GDJ) som en av de främsta orsakerna till Faluns uppsving under 1800-talets senare hälft. Järnvägen var sin tids största infrastrukturprojekt och ett säkert löfte om utveckling. Orter som blev järnvägsknutar fick till följd av detta ökad betydelse under det sena 1800-talet. Faluns järnvägsförbindelse

¹⁰ Svenska stadsmonografier, 1957, s. 98

¹¹ Hamrin, 2012, s. 82–83

¹² Ström, 1989, s. 65

med Gävle efterföljdes av andra förbindelser i form av Bergslagsbanan Göteborg-Kil-Falun 1879, sträckningen Falun-Rättvik-Mora (FRMJ) 1890 samt Falun-Västerdalarna (FVJ) 1905.¹³ Vid tiden för förra sekelskiftet hade Falun således vuxit till en järnvägsknut av rang, något som hade en positiv inverkan på stadens befolkningstillväxt. Mellan 1850–1920-talen närmare tredubblades stadens befolkning, inte minst till följd av de många arbetstillfällen som järnvägsbygget skapade.¹⁴

Internationella strömningar

Med utbyggnationen av järnvägen följde uppkomster av nya byggnadsstrukturer i direkt anslutning till spåren. En ny typ av offentlig byggnad; stationshuset, kom ofta att markera kärnan, runt vilket det sedan växte upp nya verksamheter som hotell och butiker.¹⁵ I Falun drogs järnvägen sydost om stadens dåvarande centrum, vilket medförde behovet att binda ihop stationshuset med resten av staden.

Mellan järnvägen och Kristine kyrka fanns Kämparvets ägor. I anslutning till diskussionerna kring anläggandet av en ny begravningsplats diskuterades även anläggandet av en intilliggande allékantad promenad, en så kallad aveny, för att erhålla en sådan sammanbindning. Man hoppades genom detta även binda den annars friliggande begravningsplatsen till stadsnätet.

Tillkomsten av järnvägsförbindelsen Gävle-Falun utgör en av de främsta anledningarna till stadens expansion under 1800-talet. Foto taget från sågen vid Korsnäs, 1888. Okänd fotograf, Dalarnas museums bildarkiv.

13 Olsson 1988, s. 20, Olsson, 1990, s. 22–23

14 Falu stads hembygdsnämnd m.fl., 1941, s. 95

15 Linde Bjur, Engström 2010, s. 118

Vy norrut mellan björkalléerna på Promenaden. Till höger skymtar järnvägsspåret och bakom detta ligger begravningsplatsen. Längst bort skymtar Stora Kopparbergs kyrka. August Wahlströms fotoateljé, sekelskiftet 1900, Dalarnas museums bildarkiv.

År 1859 publicerade järnvägsarkitekten Adolf Wilhelm Edelsvärd en principplan för de nya stationssamhällena. Här sammanbands stationshuset i stadens ena ände med kyrkan i den andra genom en trädkantad esplanad.¹⁶ I Göteborg hade man redan anlagt en sådan aveny i samband med utbyggnaden av stadskärnan, en influens man hämtat från kontinenten och då framför allt från rutnätsstaden Paris.¹⁷ En ytterligare dimension till esplanadernas uppkomst i städerna var synen på träd som hälsofrämjande, alltså ett fysiskt gestaltande av det nya hälsoidealet.¹⁸

Välstånd och fattigdom

1800-talet var en omvälvande tid i Sverige och Falun. Nya industrier och näringsfriheten erbjöd ekonomisk tillväxt och nya arbetsförhållanden. För vissa grupper ökade välståndet väsentligt. I städer som Falun framväxte exempelvis en ny borgarklass bestående av grosshandlare, fabrikörer, högre ämbetsmän, publicister och entreprenörer. Samtidigt ökade fattigdomen, både på landsbygden och i städerna.¹⁹ I Falun manifesterades de sociala skillnaderna mellan medborgarna exempelvis när stadens sociala toppskikt började uppföra påkostade villor i sluttningarna öster om staden kring sekelskiftet år 1900. Dit, till stadens »ljuveliga sida«, nådde inte roströken från gruvan.

16 Bedoire 2015, s. 80

17 Ibid, s. 72ff

18 Ibid, s. 80

19 Christensson, 2008, s.139

Framväxten av en borgerlig överklass

I samband med ståndsriksdagens avskaffande 1866 och införandet av en fri marknad inom industri, handel och hantverk utkristalliserades nya samhällsstrukturer inom Sverige. Nyrika handelsmoguler, provinsialläkare och gruvdisponenter gjorde intåg bland den jordägande adeln i samhällets toppskikt. Som resultat av detta bildades en ny borgerlig överklass med stor ekonomisk och social makt.²⁰

Den borgerliga överklassgrupp som bildades i Falun under 1800-talets senare hälft var framträdande i förhållande till andra städer och tätorter i länet. Detta beror troligen på att staden fick särskilt stor tillströmning av olika sorters tjänstemän, disponenter, affärsidkare och andra betitlade yrkesmänniskor som kunde ingå i ett sådant sammanhang. Bland dessa Falubor fanns dessutom stora kapitaltillgångar – något som lämnade kraftiga spår i stadens yttre gestaltning kring sekelskiftet 1900.

Många av de byggnader och bebyggelsestrukturer som uppfördes av den borgerliga överklassen fyllde troligen viktiga sociala funktioner, exempelvis som mötesplatser eller maktmarkörer.

En sådan struktur utgörs tveklöst av Promenaden, den aveny som anlades i anslutning till Kämparvets begravningsplats. Härefter kunde de borgerliga herrskapen flanera, ibland på sin väg till eller från en närståendes grav.

Betydelsen av de hårt inramade sociala strukturerna och vikten av att delta i ceremonier som begravningar och vigslar för andra medlemmar ur borgarklassen går att utläsa i notifikationskortet tillhörande bergsrådmansfamiljen Ihrman som levde och verkade i Falun under 1800-talets första hälft. Som jämförelse var herr Ihrman under 1830-talet inbjuden till inte mindre än 31 begravningar.²¹

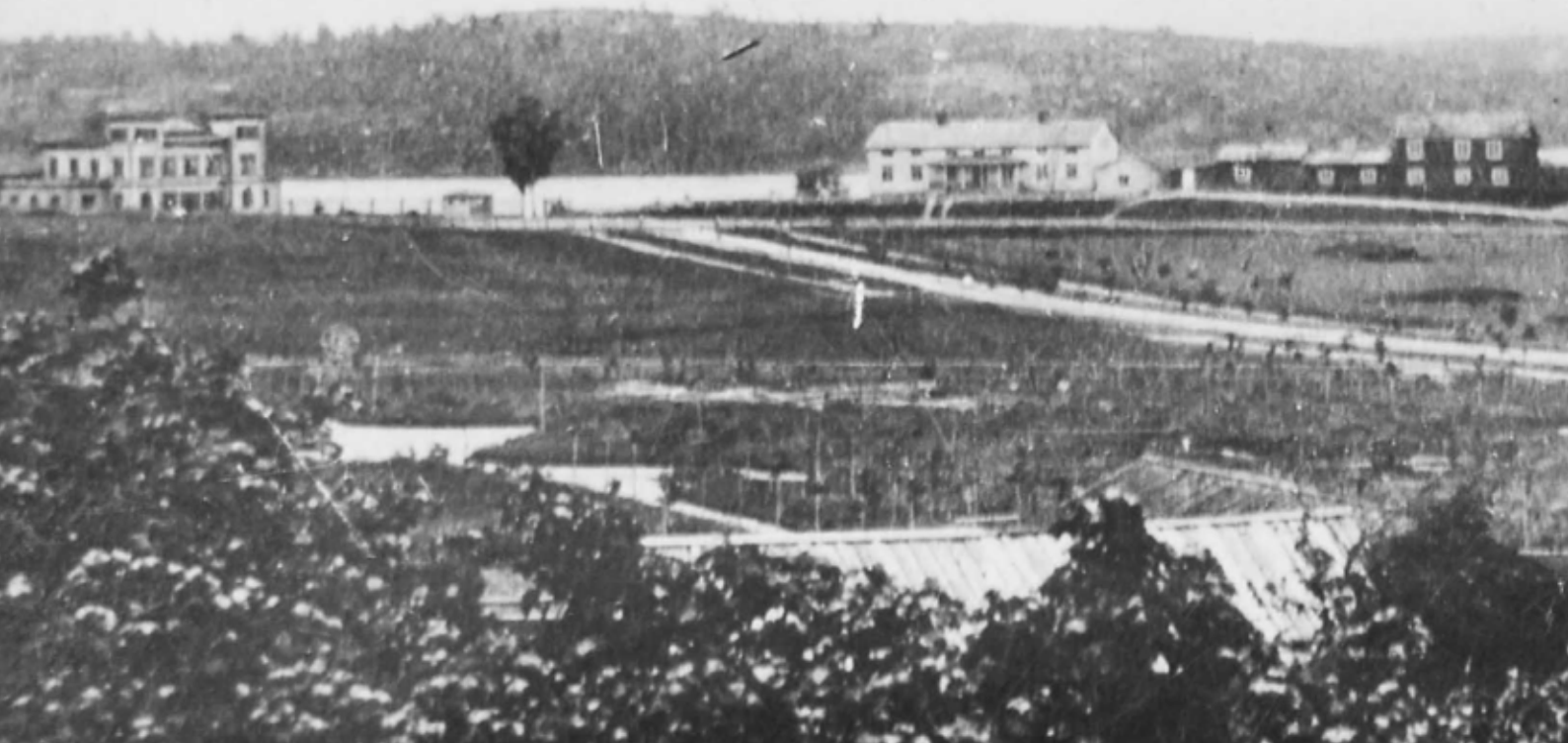
Den borgerliga överklassen är tveklöst den grupp och det historiska sammanhang som lämnat störst avtryck på Kämparvets begravningsplats. Här är det genom det förhållandevis stora antalet högresta gravvårdar ännu möjligt att beskåda de samhällsgrupper som hade störst inverkan på Falu stads utveckling och gestaltning kring sekelskiftet 1900.

Reflektioner och källkritik

Det har inte varit möjligt att finna några större mängder sammanställd kunskap om de underliggande sociala sammanhang och strukturer som formade Falu stad och Stora Kopparbergs socken efter 1600-talet. En stor andel av den historieskrivning som berör tiden efter 1650 inriktar sig på industrihistoria, anekdoter, förenings- och personhistoria eller renodlad byggnadshistoria. Detta har medbringat svårigheter i att fånga en generell berättelse om hur staden utvecklades, särskilt under perioden 1860-1940. Ovanstående berättelser bör därför inte ses som ett försök till att berätta en komplett berättelse om Falun och Stora Kopparbergs socken under 1800-talet, utan som ett urval av historiska sammanhang som kan berätta något om staden i förhållande till de strukturer som syns på begravningsplatsen idag.

20 Hellspång 1972, s. 35–36

21 Familjen Ihrmans notifikationskort, Helmer Lagergrens samling i Falu stadsbiblioteks arkiv.

Kyrkogårdshistoria

En begravningsplats utanför staden

Fram till 1700-talet anlades nya begravningsplatser vanligen i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. I städerna låg kyrkan vanligtvis centralt, vilket medförde att de flesta begravdes mitt i staden. För högreståndspersoner var det heller inte ovanligt att läggas till sin sista vila även inuti kyrkorna.

Den konstanta fysiska närheten till jordfästningar och död verkade avskräckande i och med det nya renlighetsideal som uppstod under 1700-talet. Begravningar inne i staden, och särskilt inuti kyrkobyggnader, lyftes fram som ett allt större sanitärt problem. Influenserna kom från läkare och hygieniker i andra europeiska länder samt från Martin Luther, som redan under 1500-talet förespråkade begravningsplatser utanför staden. Särskilt pådrivande i den svenska debatten var prästerskapet, som förfasades av smittoriskerna som medföljde gravsättningar inuti kyrkan.

I Sverige fick de nya idéerna om renlighet gehör från staten. 1783 inrättades ett allmänt förbud mot försäljning av gravplatser inuti kyrkobyggnader. 1815 beslöt riksdagen att begravningsverksamheten på befintliga kyrkogårdar i städerna skulle avvecklas snarast möjligt. Församlingarna uppmanades därför att uppföra nya begravningsplatser i städernas utkanter. Till följd av detta uppfördes flera nya begravningsplatser utanför de största städerna.²²

I Falun tycks de nya idéerna om begravningsplatser utanför staden fått ge-

nomslag först under 1800-talets mitt. Fram till dess brukades kyrkogårdarna vid Stora Kopparbergs- och Kristine kyrkor. Det första steget togs när Kristine församling anlade Kämparvets begravningsplats i den dåvarande stadsbebyggelsens utkanter. Även de efterföljande nya begravningsplatserna som anlades på 1880-talet; Norslunds- och Hästbergs begravningsplats, placerades i utkanterna av Falun. Samtliga har emellertid kommit att hamna inuti staden, eftersom Falun under 1900-talet expanderade kraftigt till ytan.

Kyrkogården som park

I samband med att begravningsverksamheten flyttades ut från de äldre, dynamiskt framvuxna stadskyrkogårdarna blev det för första gången möjligt att behandla begravningsplatsen som en planeringsbar, arkitektonisk helhet. Inspirationen kom från andra länder i Europa och Tyskland var ett föregångsland.²³ Stilmässigt följde nyttillkomna begravningsplatser de strömningar som rådde inom trädgårds- och parkplaneringen under 1800-talet. Innan 1850 fick begravningsplatserna generellt strama och symmetriska planer. Anläggningarna inramades ofta av trädkransar och gravvårdarna placerades ofta på raka linjer.²⁴ Runt 1850 inträffade en stilmässig skiftning där begravningsplatserna istället fick mjukare former med svepande/slingrande gångsystem och rundade ytor. Gravvårdarna fortsatte emellertid att placeras i symmetriska mönster inom kvarteren.²⁵

Kämparvets begravningsplats anlades utanför dåvarande Falu stad av hygieniska skäl. På bild skimtar begravningsplatsen i mitten till vänster. Trädalléerna har ännu inte hunnit växa sig höga. Bakom samman knyter Promenaden järnvägsstationen (längst till vänster) med staden. Foto taget från Svärdsjögatan 1870. Fotograf okänd. Dalarnas museums klipparkiv.

23 Bucht, 1992, s.24–27

24 Feltelius, 2007, s.15, Bucht, 1992, s.29, Andreasson, 2007, s.28

25 Andreasson, 2007, s.28

På en ritning över Kämparvets begravningsplats från juni 1860, som upprättades inför anläggandet av densamma, framträder en tydligt symmetriskt uppbyggd begravningsplats med övergripande raka linjer. Gångvägarna utgör ett prydligt rutnät utefter vilka de enskilda gravplatserna är placerade. På de stora rätvinkliga gräsytorerna i norr och söder innanför köpeplatserna återfinns de allmänna varven, med konsekvensen av att bli delvis undanskymda då gravplatserna närmast gångvägarna fullbelagts. De sociala skillnaderna följde individen in i döden.

Det nya stilidealet återfinns främst i begravningsplatsens centralpunkt, där de allra dyraste enskilda gravplatserna är lokaliserade. Här välver sig gångvägarna och bildar en inramande oval för en centralt placerad damm. Vidare är gångvägarnas hörn konsekvent rundade; ett stildrag med funktionssyfte som återfinns kring tiden för promenadkulturen. På ritningen framgår den tydliga övergången mellan begravningsplatsen och den utanförvarande Promenaden genom de fem entréerna med inramande grönytor.

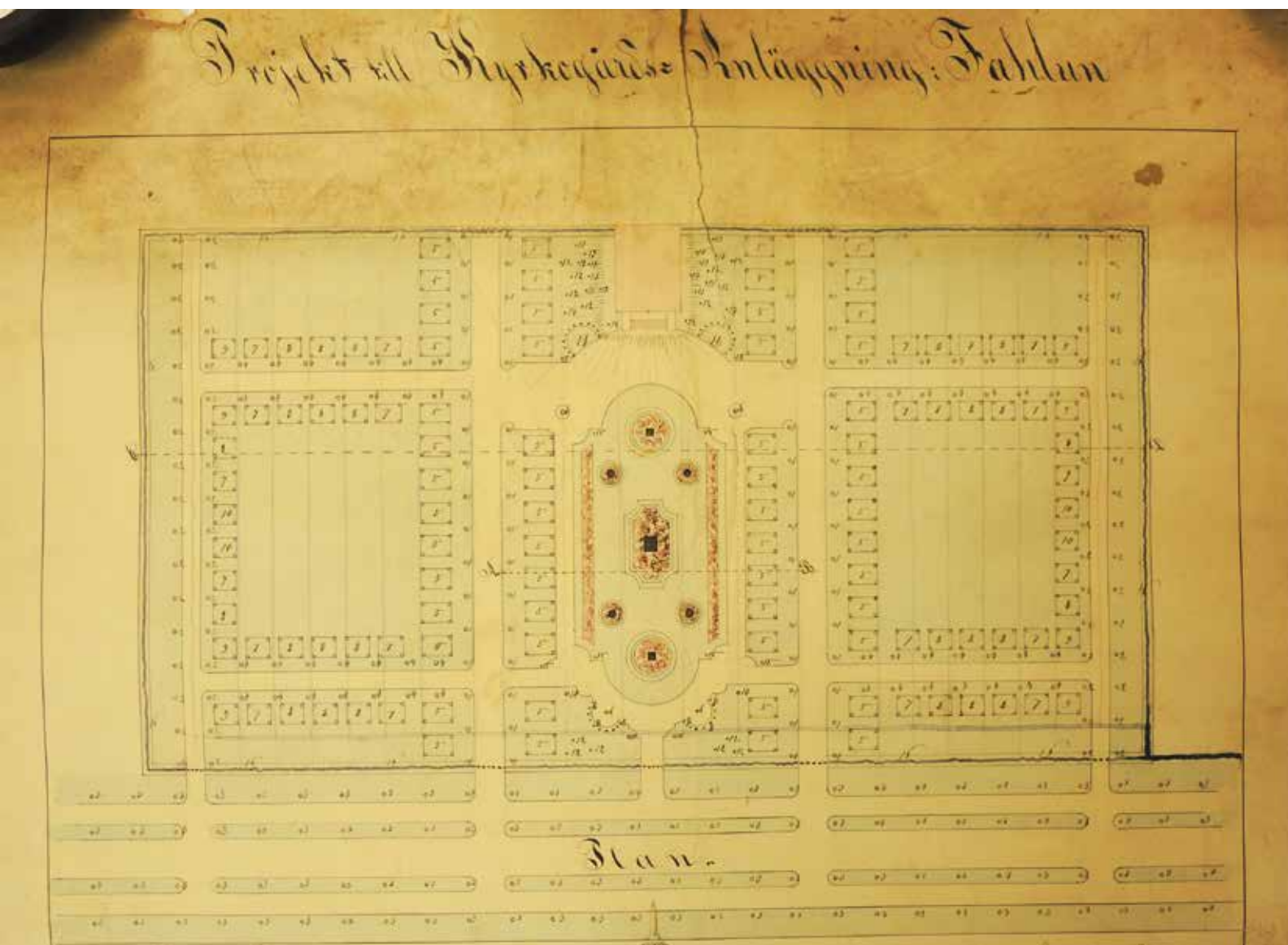
Generellt kan sägas om Kämparvets grundplan att det från början fanns en tydlig arkitektonisk tanke. Intressant i det här fallet är att begravningsplatsen aldrig utvidgats, tack vare de nya begravningsplatser som stod färdiga knappt tjugofem år efter Kämparvets anläggande. Av samma anledning återstår många ursprungliga drag idag. Gångvägsnätet är ett sådant arkitektoniskt uttryck. Dock är entréerna med den ovala centrumpunkten borta. Entréerna bör ha försvunnit i kölvattnet av järnvägssträckningen som kom att dras parallellt med Promenaden år 1889. När centrumpunkten ska ha försvunnit finns det dock inga uppgifter om.

Under 1800-talet blev det även mer vanligt att i samband med begravningsplatserna plantera stora mängder träd och buskar.²⁶ Till en början fyllde grönskan främst en idémässigt hygienisk funktion. De ansågs kunna rena luften från sjukdomar och gifter. Med tiden fick träden även en estetisk betydelse. Det förekom även en vilja att nya begravningsplatser och kvarter på kyrkogårdar inte skulle leda till tankar på död eller begravning, utan istället upplevas som grönskande, rekreativa platser. Begravningsplatsen kunde vara »en park bebodd av de döda, till tröst för de levande».²⁷

På Kämparvets begravningsplats framträder tanken om en grön oas för de levande tydligt i och med de många växter, framför allt lövträd, som placerades symmetriskt på anläggningen. Utefter gångvägarna, rimligen mellan de enskilda gravplatserna, planterades trädalléer. På en växtförteckning från tiden för begravningsplatsens anläggande har trädgårdsmästaren ifyllt de olika växtsorterna. Här framgår bland annat att man införskaffat parklindor samt granar i buskform till en omgärdande häck. Ett stort antal parklindor finns kvar på begravningsplatsen än idag, planterade i prydliga rader utgör de fortfarande inramande alléer för besökarna. I sidomarginalen följer den växtförteckning som upprättades för begravningsplatsen på 1860-talet.

26 Bucht, 1992, s.28, Andreasson, 2007, s.28

27 Theorell m.fl., 2001, s.497

Begravningsplatsen som samhällsspegel

Begravningsplatsen som fenomen reflekterar som regel samtida gällande ideal och sociala strukturer. Därför kan en och samma begravningsplats ha många olika ansikten. En sådan struktur utgörs av behovet av att visa upp den dödes sociala status, något som i kristen tradition följt med genom historien från medeltiden ända in i modern tid. Ett sätt att göra det är genom själva placeringen av graven, ett annat genom gravårdens utformning.²⁸

Allmänna och enskilda gravar

Under 1800-talets sista decennier reformerades det svenska begravningsystemet till att innefatta två olika gravtyper: allmänna och enskilda gravar. De

Kämparvets begravningsplats på en ursprunglig ritning från 1860. Här finns en tydlig arkitektonisk tanke i och med de symmetriska gångvägarna samt placeringen av gravplatser och entréer. Här är även kopplingen till Promenaden tydlig. Falu Kristine kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv.

Växtförteckning 1860:

- Hängask
- Doftschersmin
- Bömisk gran
- Poppel
- Virginiahägg
- Hägg
- Orientalisk lönn
- Robinia
- Oxel
- Snöbär
- Persisk syren
- Syren
- Parklind
- Skogslind
- Pyramidalm
- Granar till häck
- Perenna blomsterväxter

enskilda gravarna uppläts till en privatperson för all framtid mot avgift. Hur stor avgiften var avgjordes bland annat av läget på gravplatsen. Var den särskilt fördelaktig blev avgiften större. De allmänna gravarna, däremot, uppläts utan avgift under 40 år och belades ofta i samma ordning som människorna gick bort. När sedan gravrätten gick ut efter 40 år började beläggningen om från början. Till följd av detta ökade troligen förekomsten av billiga, men obeständiga, gravvårdar i trä, betong och i vissa fall gjutjärn. Då de allmänna varven generellt varit föremål för stort förändringstryck ger dagens begravningsplatser ofta en missvisande bild av hur begravningsplatsen, men även samhället, faktiskt såg ut i äldre tider.

Kronologisk beläggning användes även innan 1800-talet och medförde i viss utsträckning en demokratisering av gravsättningen, då systemet i vissa socknar påtvingades alla invånare. På så sätt kunde torpare och backstugusittare vila bredvid fabrikörer och brukspatroner. När det sedan under 1800-talet blev möjligt att köpa sig ur den allmänna linjen uppstod flera bieffekter. De som hade det bättre ställt kunde nu köpa sig mer attraktiva placeringar på kyrkogården genom att införskaffa en enskild grav för all framtid. De allmänna varven reserverades för de mindre bemedlade. På så sätt kom industrialismens ekonomiskt rotade klassamhälle att följa människorna in i graven. En annan konsekvens av systemet var att det på många ställen efterföljdes så strikt att inte ens äkta makar fick vila bredvid varandra.²⁹

I en förteckning över gravplatserna på Kämparvets begravningsplats från 1800-talets andra halva framgår att majoriteten av de 138 enskilda gravplatserna uppköptes redan på 1870-talet. Tydligare framträder då även behovet av de två andra begravningsplatser som anlades snart därefter. De enskilda gravplatserna köptes för priser som varierade mellan 25 och 75 Riksdaler. De allra dyraste centralt belägna runt ovalen och de billigare i de perifera områdena i söder och norr. 75 riksdaler riksmünt år 1870 motsvarade betalning för lika lång arbetstid som det tar att intjäna 114 279 SEK år 2019 mätt med löneindex för en genomsnittlig industriarbetare.³⁰ Till köparskaran för de dyra gravplatserna hörde bland annat kronolänsman Carlström, den förre ägaren av Kämparvets ägor.

Kvinnors förutsättningar på 1800-talet

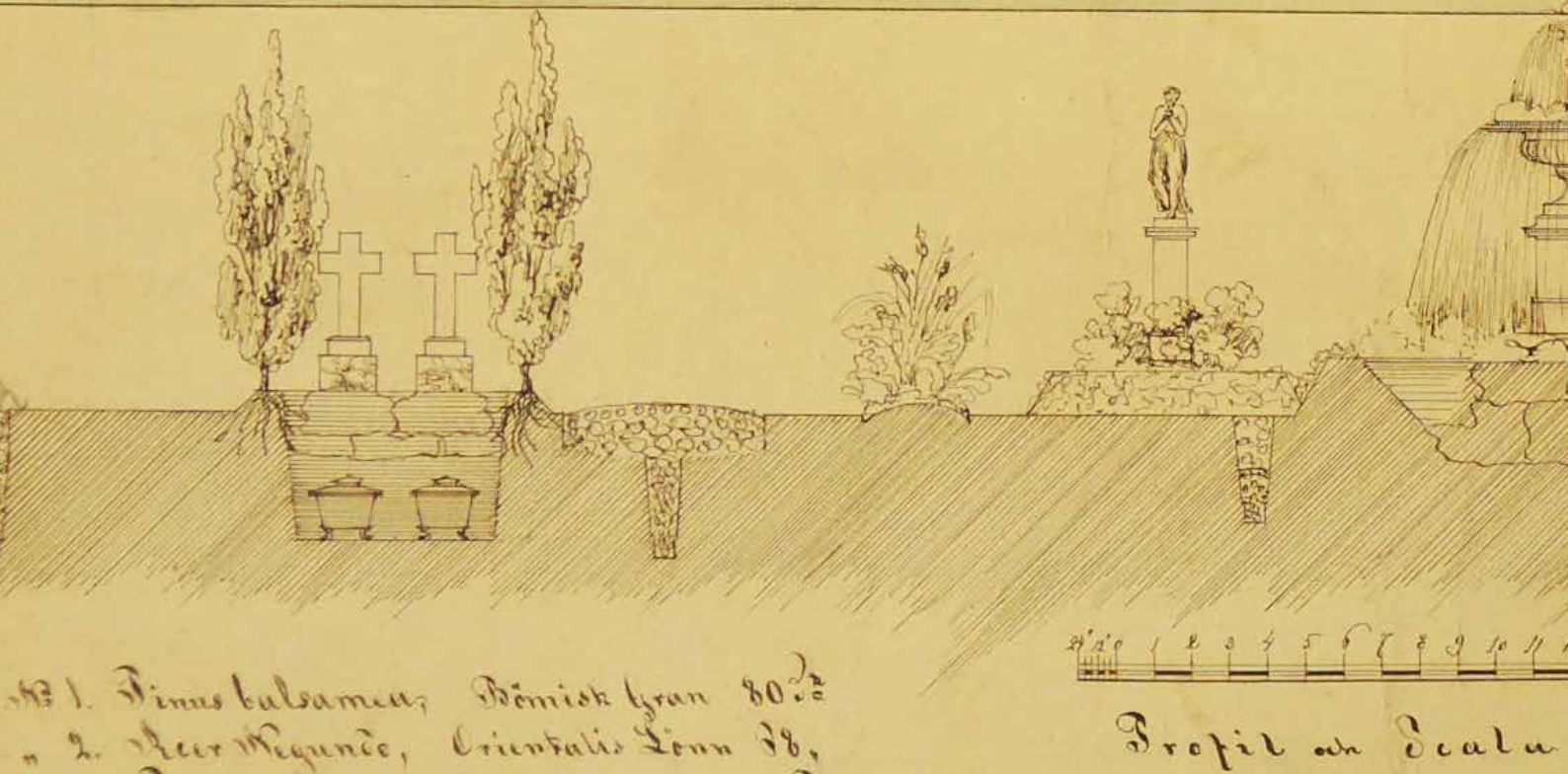
Under 1800-talet begravdes kvinnor ofta ihop med sin man, som hustrun, eller med föräldrarna, som dotter. Oftast förekommer ingen egen ledtråd intill kvinnans namn om det liv hon levte, utan då får man istället dra slutsatser om hennes liv utifrån makens eventuella titel. Från och med 1800-talets mitt börjar dock yrkestitlar förekomma framför kvinnors namn, ungefär samtidigt som kvinnor började kunna studera och anta en formell yrkesroll. 1852 beslutades att kvinnor skulle kunna anställas som lärarinnor och 1858 ändrades lagen så att ogifta kvinnor som fyllt tjugofem skulle kunna ansöka om myndighet och därefter kunna öppna egen verksamhet. En stor

29 Andreasson, 2012, s. 50, Theorell m.fl., 2001, s. 17-18

30 http://www.myntkabinettet.se/fakta/rakna_ut_penningvardet

*I mitten av de stora gräsytor-
na på begravningsplatsens
södra respektive norra del (i
rapporten område A och C)
utbredde sig från 1860-ta-
let fram till åtminstone
1940-talet de allmänna var-
ven. De enskilda, mer påkos-
tade, gravvårdarna återfanns
synliga utmed gångvägarna.
En tydlig återspeglning av
1800-talets klyftade sam-
hälle. Gravvårdarna i de
allmänna varven togs senare
bort från begravningsplatsen
på Kämparvet, antagligen
under 1900-talets andra
halva. I område C finns ett
gjutjärnskors, placerat längre
in på gräsmattan. Sannolikt
är den från tiden strax före
eller efter sekelskiftet 1900
och har hört till de allmänna
varven.*

Sektionssnitt av begravningsplatsen i den ursprungliga ritningen från 1860. Falu Kristine kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv.

del av de kvinnor som sedan gifte sig slutade sedan att yrkesarbeta, varför yrkestitlar framförallt förekommer framför namnen på de kvinnor som aldrig gifte sig.³¹

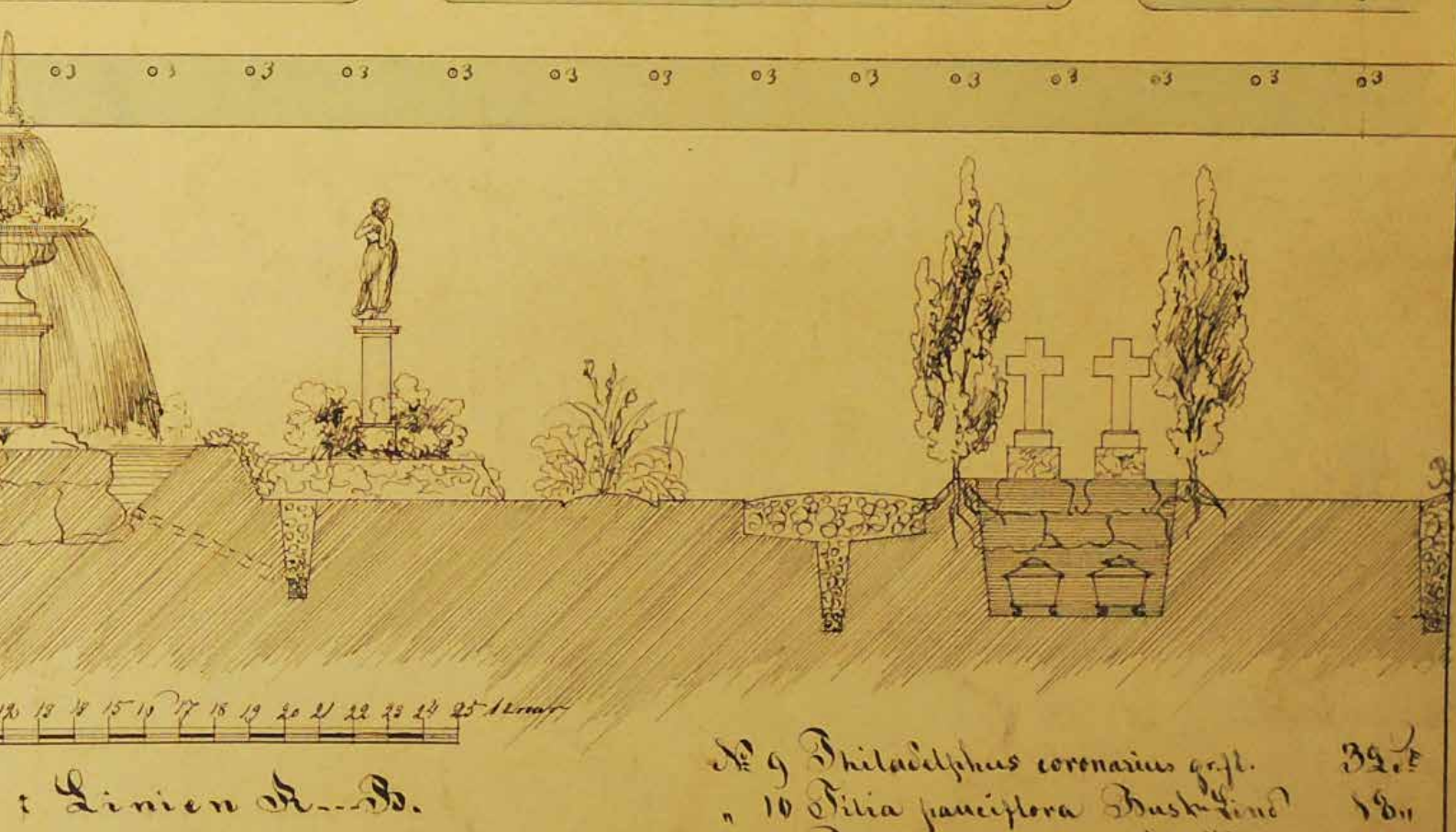
Tillkomsten av begravningsplatsen på Kämparvet

I takt med att befolkningsantalet ökade i Falun under 1800-talet blev det allt tydligare att den befintliga kyrkogården intill Kristine kyrka var för liten. Frågan om en ny begravningsplats väcktes först på en av Kristine församlings sockenstämmor våren 1855, och redan samma år började man att undersöka lämpliga markområden i stadens ytterkanter.

Kriterierna inbegrep en lösare, helst sandig jordmån i kombination med ett högt läge för goda avrinningsmöjligheter. Det stod snart klart att sådana platser på behörigt avstånd från centrum var få. Väster om ån ansågs jorden alltför stenbunden och norrut befanns den istället sank och vattensjuk. Undersökningen mynnade ut i tre förslag, där det första utgjordes av Kämparvets ägor. Jordlagret här befanns dock för grunt. Det andra förslaget, församlingens favorit, utgjordes av Kungsgårdens ägor i stadens sydöstra utkanter. Detta förslag ströks dock då järnvägen var planerad att dras tvärsöver en del av området. Det tredje förslaget; trakten norr om Stora Kopparbergs kyrka, Nasarets ägor, befanns därför lämpligast. Här var jordmånen bra och marken svagt sluttande.³²

³¹ Andréasson, 2012, s. 51

³² Brev till Pastors Embetet i Falu Stads Christinas församling, Falun 30 dec. 1855 (ULA)

Påtryckningar från sundhetsnämnden

Frågan om en ny begravningsplats fick sedan bero ett antal år, men då Sundhetsnämnden vid en av Kristine församlings sockenstämmor år 1858 uppmanade att påskynda ärendet kring anläggandet av en ny begravningsplats utanför stadens centrum då den befintliga underströks vara: "...dels för allmänna helsotillståndet skadlig, dels för sitt ändamål otillräcklig"³³ fattades beslut om att inköpa Nasarets ägor. Beslutet ifrågasattes dock av ett stort antal församlingsmedlemmar då markområdet ansågs ligga för långt ifrån dåvarande begravningsplats intill Kristine kyrka med folktäta områden som Elsborg. Församlingens blick föll då åter på det första förslaget, Kämparvets ägor, vilka låg inom behörigt avstånd från kyrkan och därtill var något större till ytan.³⁴

Begravningsplatsen anläggs

Den 11 september 1859 beslutade så församlingen att inleda köpeförhandlingar med Kämparvets dåvarande markägare, Länsman Carlström.³⁵ I ett utdrag från lagfartsprotokollet upprättat i september 1860 framgår att man köpt marken – 3 tunnland och 8 kappland jord – för 3250 riksdaler.³⁶ I kostnadsförslaget för planeringen av arbetena framkommer därtill att med medeltalet 93 döda per år beräknades ytan avsedd för de allmänna varven ta 22 år att

33 Berättelse om anläggningen af Christina Församings nya begravningsplats i Kämparfets ägor, afgifven af de för nämnde anläggning utsedde Komiterade (ULA) s.1

34 Brev till Christinas församling, Falun 20 nov. 1858. (ULA)

35 Utdrag af protokollet, hållet i gemensam sockenstämma med Christina och Stora Kopparbergs församlingar den 11 september 1859. (ULA)

36 Utdrag ur lagfartsprotokollet, hållet vid Rådstugun Rätten i Fahlun den 17 september 1860. (ULA)

fylla innan man skulle tvingas börja om. Antalet köpeplatser uppgavs till 70.³⁷ Kvarstod gjorde dock problemet kring den grunda sandjorden. Detta löstes genom påfyllnad av likvärdig jord från ett intilliggande område. I juli 1862 stod den nya begravningsplatsen färdig att användas och den första gravsättningen ägde rum snart därefter.³⁸

”Den gamla begravningsplatsen”

De enskilda gravplatserna verkar ha uppköpts mycket snabbt. I gravboken framgår att de allra flesta fick ägare under 1870-talet. Enstaka köp av kvarvarande enskilda gravplatser pågick dock fram till 1900-talets början, då även plats 139 tillkom. Denna förvärvades av sko- och klädhandlare Forsberg med butik utmed Stora Torget.

Församlingen insåg snabbt att Kämparvet inte var stor nog för det växande Falun, varför man började planera för en ny större gravplats, också den i utkanten av staden. Norslunds begravningsplats togs i anspråk 1885 på Kungsgårdens ägor, ett förslag som figurerat sedan tiden innan anläggandet av begravningsplatsen på Kämparvet.

De två ovanvarande orsakerna utgör förklaringen till varför beläggningen av Kämparvets begravningsplats bromsades upp redan runt sekelskiftet 1900. Redan på en stadskarta från 1912 benämns den som ”Den gamla kyrkogården” trots att den vid tidpunkten endast var ett halvt sekel gammal. De allmänna varven belades fram till 1948, även om de gravsatta verkar ha blivit färre och färre de sista åren.

På 1970-talet planerade man för sex häckomgärdade urngravskvarter på begravningsplatsen. Kvarteren planerades till det nordligaste respektive det sydligaste av gräsyrtorna på begravningsplatsen, vilka tidigare varit avsedda för just allmänna varv. Åtminstone ett av dessa realiserades och finns kvar idag på begravningsplatsens norra del.

Annars verkar inte mycket ha hänt under 1900-talet. 1889 drogs järnvägslinjen Falun-Rättvik-Mora norrut, vilken kom att löpa utmed begravningsplatsens västra gräns. I och med detta avdelades begravningsplatsen med Promenaden och fyra av de fem entréerna igensattes. Någon gång under 1900-talets första halva upptogs en öppning i sydost, den som idag utgör begravningsplatsens huvudentré. 1962-63 försvann grusgångarna och ersattes av asfalt. Ännu lite senare tillkom redskapsboden. I början av 2000-talet anlades två mindre häckomgärdade asklundar intill det befintliga urngravskvarteret.³⁹

37 Kostnadsförslag för planering m.m. af föreslagen begravningsplats för Christina församling å Kämparvets ägor. 10 sept. 1859. (ULA)

38 Berättelse om anläggningen af Christina Församings nya begravningsplats i Kämparfets egor, afgifven af de för nämnde anläggning utsedde Komiterade (ULA) s. 16

39 Falu Kristine kyrkoarkiv Olb3 (ULA)

Till vänster, del av flygfoto över Falun, 1922, av Oscar Bladh, Örebro Flygkompani. I nedre högra hörnet skimtar Kämparvets begravningsplats. Träden står mycket tätt, och alléerna är tydligt urskiljbara. På de stora gräsyrtorna med allmänna varv växer också lövträd. Med är även den björkallékantade Promenaden.

Gravvårdskronologi

Från 1800-talets mitt och framåt ökade antalet beständiga gravvårdar på kyrkogårdarna. Detta berodde på en stor befolkningsökning, och alltfler från arbetarklassen och medelklassen fick råd att köpa gravvårdar i dyrare material. Samtidigt blev de förmögnas gravvårdar alltmer storslagna och påkostade. I Sydsverige blev gravstenar vanligare, då ofta utsmyckade med naturromantiska eller medeltidsinspirerade, nygotiska motiv, medan det i Dalarna för arbetar- och medelklassen troligen var gravvårdar i gjutjärn och trä som dominerade.⁴⁰ Förklaringen ligger i materialtillgången. I exempelvis Bergslagen fanns god tillgång till järn och gjutjärn tack vare de många brukena.

Den generella gravstenskronologin gäller främst gravvårdar och monument som placerats på enskilda gravar. De enskilda gravarna köptes för all framtid, troligtvis av personer som även kunde kosta på en tidstypisk gravvård i sten. Även om vissa personer sparade länge för att ha råd med en enskild gravrätt och en tidstypisk sten, är den generella gravstenskronologin i mångt och mycket en berättelse om ett välbärgat borgerskap.

Från 1800-talets mitt och seklet ut kan man generellt säga att gravvårdsformerna blev tydligt klassicistiskt inspirerade med raka former. Vanligt var även stenar utförda i någon nystil, exempelvis; nygotik, nyrenässans eller nybarock, men dessa blev allt färre närmare sekelskiftet.⁴¹

40 Andréasson, 2012, s. 36

41 Ibid. s. 36

1860-1880 - Stengravnvårdar i nygotisk stil

Gravstenar från 1850-talet till 1880-talet är inte sällan dekorerade med inspiration från många olika tidsperioder. Omkring 1860 började gravvårdar med gotiska stildrag dyka upp på kyrkogårdarna. Som en effekt av nygoticismen införlivades de spetsbågiga formerna i gravstenarna, vilka kom att likna nygotiska kyrkofönster.⁴²

1890-1900 - Obelisker och kors i granit och diabas

Runt 1890 inföll en ny rikstäckande trend med strama klassicistiska gravstenar i granit och diabas. De nya gravstenarna var i hög grad industrimässigt tillverkade vid större stenhuggerier och såldes via återförsäljare med hjälp av kataloger och priskuranter.⁴³ Det blev särskilt vanligt med olika varianter av diabasobelisker och stora kors. Korsformade stengravnvårdar var redan tidigare under 1800-talet mycket vanliga, men då ofta små och tillverkade i mjukare bergarter.⁴⁴

Från 1870 var obeliskliknande stenar med pyramidformade toppar särskilt vanliga. Inte sällan bestod den av tre delar, med en mellansockel i samma material som den översta stenen vilande på grundsockeln. Förekom gjorde även en kortare variant där gravstenen vilade direkt på grundsockeln. På så vis blev gravvården inte riktigt lika dyr.⁴⁵

Tidstypiska gravvårdar från sekelskiftet 1800-1900. Alla gravvårdar som syns ovan är hämtade från en priskurant som distribuerades av F L Hellströms stenhuggeri i Örebro 1915. Källa: Dalarnas museum

42 Ibid. s. 40

43 Ibid. s. 36

44 Ibid. s. 47

45 Ibid. s. 49

Ovan: Över Skräddarmästare Dahlin tronar en stengravvård med ett gotiskt fönster i den höga basen. Gravvården restes 1876.

Ovan till höger: Jean Göthes familjegravvård från det sena 1800-talet är ett bra exempel på bautasten med naturrealistisk yta. En vanlig gravvårdstyp runt - och strax efter - sekelskiftet 1900.

Granit och diabas ersatte vid den här tidpunkten mer lättbearbetade bergarter som kalksten, till följd av utveckling inom industrin som tillät enklare hantering av hårdare bergarter.⁴⁶ Den lokala tillverkningen fortsatte men anpassades efter de stora stenhuggeriernas utbud. På så sätt minskade de lokala särdragen och kyrkogårdarna blev mer likartade över landet.⁴⁷

1900-1930 - Bautastenar och monumentala gravanordningar

Runt sekelskiftet 1900 kom de första storskaliga nationalromantiska gravanordningarna ut på marknaden. Den nationalromantiska trenden växte och under 1910-talet blev bautastenar och andra monumentala gravanordningar med sand och grus vanliga bland välbärgade invånare. De nationalromantiska gravvårdarna föddes ur en kritik mot 1800-talets historiserande blandstilar. Det utbredda bruket av nygotik och nyklassicism ansågs ha lämnat perioden 1850–1890 utan någon egen stil. Kritiken användes för att legitimera tillkomsten av en ny och modern stil anpassad för det nya århundradet.⁴⁸ Till perioden hör även gravvårdar som utformats i »fornnordisk« stil, med drakornament och runaktiga typsnitt i inskriptionerna, samt gravvårdar i jugendstil. De senare är dock ovanliga i Dalarna. Även diabasobelisker förekom in på 1900-talet på många kyrkogårdar i Dalarna.

Samtida med nationaromantikens bautastenar uppfördes också enstaka gra-

46 Ibid. s. 47

47 Ibid. s.37/s.74

48 Ibid. s.74

vanordningar med monumental, avskalad klassicistisk karaktär. Stora gravstenar med stiliserade kolonnelement, barockmotiv och kraftiga stenramar hör denna stiltrend till. På vissa kyrkogårdar förekom sådana monumentala klassicistiska gravanordningarna långt in på 1900-talet.⁴⁹

Sandgravar

Sandgravar var mycket vanliga under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet, men avlägsnades systematiskt från kyrkogårdarna från och med 1920-talet med motivet att de upplevdes som störande, förfulande element som förhindrade grönska och harmoni. De sandgravar som finns kvar på Kämparvets begravningsplats idag utgör värdefulla spår av den ursprungliga begravningsplatsens utseende och gravskick, och kan berätta mycket om hur tanken på den ideella gravplatsen skiftat under 1900-talet.

1930–1980 - Bredlåga och modernistiska gravvårdar

Innan 1920-talet var de flesta gravstenar högre än de var breda. Under 1930-talet blev breda låga gravvårdar allt vanligare, tills att de nästan helt dominerade gravvårdsutbudet under 1960- och 1970-talen. Den bredlåga formen harmonierade med tanken om en enhetlig kyrkogårdsmiljö och det var sannolikt därför som den blev så utbredd. Det finns många olika typer

På Kämparvets begravningsplats återfinns en handfull sandgravar. En av dessa utgörs av gårdsägaren J. G. Berg och O.A. Bodlunds familjegrav; en sandgrav med stenram från tiden omkring sekelskiftet 1900.

49 Ibid. s.76 ff.

av bredlåga gravstenar. Mellan 1930 och 1950 var det vanligt en symmetrisk dekor i stil med samtida design och tryckkonst. Det var även vanligt med klassiciserande former, så som den antika tempelgaveln med bruten topp och kolonnmotiv.⁵⁰ Under 1940-talet började det även förekomma assymetriska dekorer, ofta med ett bildkonstmotiv vid sidan av gravstenens text. Vanliga bildkonstmotiv var kors, växtrankor och senare naturalistiskt framställda träd, solnedgångar, fåglar och sädesax.⁵¹ 1900-talets enhetliga gravvårdar, och i synnerhet efterkrigstidens gravvårdar, har senare kritiserats för att vara enformiga, och för att återspegla en påtvingande kollektivism, där samhället försvårade individuella uttryck och stöpte människor i samma form.

1900-talets kyrkogårdsideal

Från och med 1910-talet förde arkitekter och formgivare en intensiv debatt kring kyrkogårdarnas utformning. Det sena 1800-talets heterogena kyrkogårdsmiljöer kritiserades för att vara röriga och dominerade av serietillverkade och skrymmande anordningar i sten.

Gravvårdar i nya områden skulle utformas i enlighet med de moderna ideal som förespråkades av samtida arkitekter. Rygghäckar skulle hålla samman den horisontella linjen och skapa enhetlighet, samtidigt som de även kunde användas för att dela in kyrkogården i harmoniska och lugna rum.⁵²

Idéerna fick starkt genomslag runt om i Sverige, i en tid som präglades av funktionistiska ideal med tydlig sammankoppling av form och funktion.

Upprepningens estetik och efterkrigstidens gravstenar

Under 1950- och 1960-talen förändrades samhället i rask takt. Bilismen gjorde sitt definitiva intåg i Sverige – folkhemsbygget och produktionsindustrin gick på högvarv. Avkastningen från rekordårens framgångar skulle omvandla det förut trångboddas bostadsbeståndet till goda bostäder för alla. Men för att kunna genomföra det modernistiska samhället krävdes storskalighet och rationalitet i byggprocessen. Resultatet blev ofta standardiserade och upprepande miljöer i lättskötta material som betecknades som underhållsfria, däribland asfalt, eternit, betong och plåt. Efterkrigstidens arkitekter önskade en avskalad och uppriktig arkitektur där helheten var viktigare än enskilda beståndsdelar.⁵³

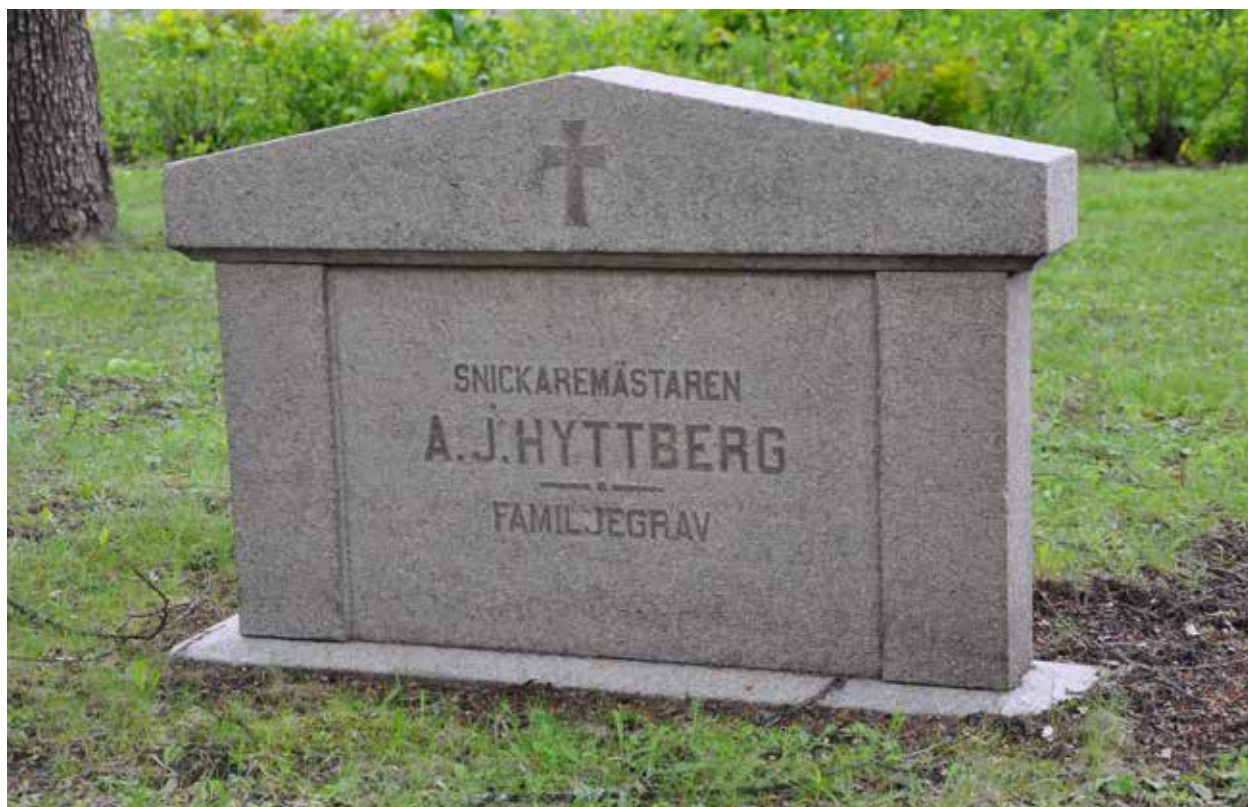
På de kyrkogårdar som hittills inventerats av Dalarnas museum har det ofta varit tydligt att efterkrigstidens storskaliga och rationella bebyggelsekultur gjort avtryck även på kyrkogårdarna. Flera av de inventerade kyrkogårdarna och begravningsplatserna, så även Kämparvets begravningsplats, fick asfalterade gångvägar under efterkrigstiden. Det har också varit vanligt att gravvårdarna i områden som i sin helhet tillkommit under efterkrigstiden utplacerats på ett särskilt sammanhållet och enhetligt sätt. De bredlåga gravstenar som blev populära under 1900-talets första hälft verkar ha blivit helt dominerande bland nya gravvårdar i Dalarna under efterkrigstiden. Där områden som i sin helhet tillkom mellan 1945 och 1980 är det vanligt att gravvårdarna är placerade på långsträckta, raka rader eller längs en sammanhållande rygghäck.

50 Ibid. s.86 ff.

51 Ibid. s.92 ff

52 Ibid. s. 82–83 Tom Pinch, 1918

53 Söderqvist, 2008, s.243 ff. Björk & Reppen, 2016, s.292

Kämparvets begravningsplats är på många sätt ett undantag i förhållande till det moderna stilidealet. Här återfinns ett mycket litet antal modernistiska gravvårdar. De står i tydlig minoritet till den höga andelen stengravvårdar från decennierna kring sekelskiftet 1800/1900.

En av förklaringarna kan antagligen härledas till begravningsplatsens storlek. Som tidigare nämnt uppköptes de enskilda gravplatserna snart efter förvärvet av Kämparvets ägor. De allmänna varven fortsatte att beläggas regelbundet in på 1940-talet, men i allt långsammare takt. Här någonstans verkar gravbeläggningen på Kämparvet tappat fart. Kanske för att begravningsplatsen vid det laget var i det närmaste fullbelagd. När Norslunds- och Hästbergs begravningsplatserer anlades på 1880-talet kom dessa två att figurera som de "nya" begravningsplatserna. Redan på en karta från 1912 omnämns Kämparvet som "Den gamla begravningsplatsen". På sätt och vis fungerar därför anläggningen på Kämparvet åtminstone delvis som ett tidsdokument för tiden innan modernismens intåg. I sig en värdebärande egenskap. Dock återstår bara fragment av hur begravningsplatsen såg ut under tidigt 1900-tal. De flesta enskilda gravvårdar är bortplockade, och av de totalt 335 gravplatserna i de allmänna varven återstår endast två kors; ett i järn och ett i trä.

På Kämparvet är de modernistiska gravvårdstyperna och -strukturerna få, till skillnad från många andra begravningsplatser i Dalarna. Förklaringen står antagligen att finna i den snara etableringen av den betydligt större Norslunds begravningsplats tjugofem år efter tillkomsten av begravningsplatsen på Kämparvet. Ett fåtal spridda exempel förekommer dock. Ovan A. J. Hyttbergs modernistiska gravsten från mitten av 1900-talet.

Personhistoriskt viktiga gravvårdar

Gravvårdar med personhistoriskt värde utgör viloplats till en för bygden känd, framstående eller tongivande individ som många personer från trakten kan relatera till. Det kan till exempel röra sig om personer som bidragit till samhällsutveckling, kulturliv, nationellt kända personer, personer som blivit kända genom tragedier som skakat bygden, personer med koppling till tongivande näringslivsgrenar på platsen eller personer med nära kopplingar till begravningsplatsens framväxt och skötsel. Det är även viktigt att lyfta fram personer som tidigare inte fått ta plats i historien som barn, framstående kvinnor och minoritetsgrupper. Gravvårdar med personhistoria har mycket högt kulturhistoriskt värde och bevaras på befintlig plats i nuvarande utförande. Gravvården som helhet är värdebärande. Namninskriptioner som hänvisar till den personhistoriskt intressanta individen är särskilt viktiga.

Elisabeth Hemström, bibliotekarie på stadsbiblioteket i Falun och medlem i Falubygdens släktforskarförening, har bidragit med stora insatser när det kommer till utpekandet av personhistoriskt intressanta gravvårdar. Även en inspelad kyrkogårdsvandring på Kämparvets begravningsplats från augusti 2015, med Örjan Hamrin och Magnus Hård af Segerstad, har varit till stor hjälp i arbetet.

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar

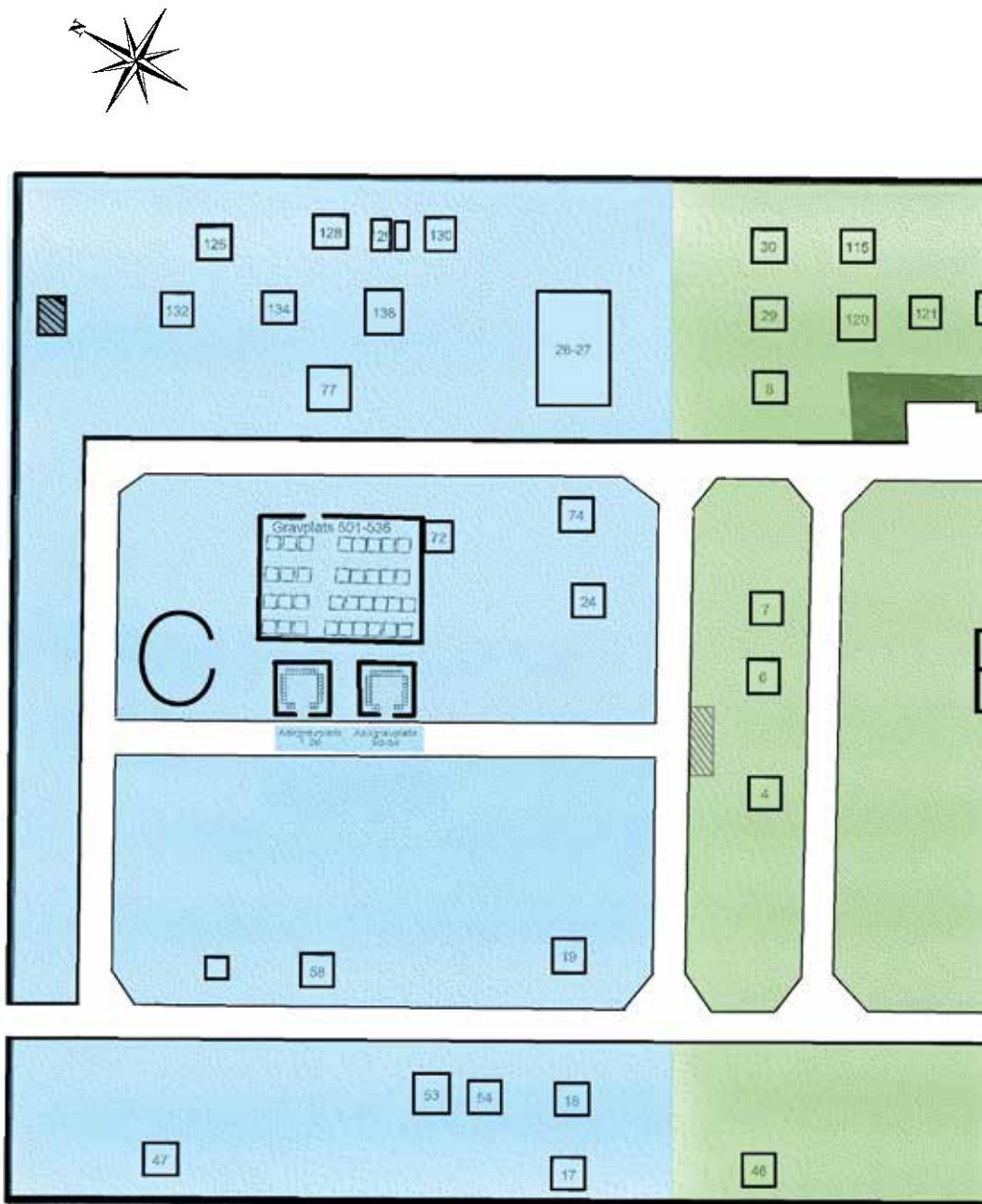
Person	Grav-nummer	Namn på gravvård	Bilaga/s
Bagge, Jonas Samuel	46	Jonas Samuel Bagge Professor vid Bergsskolan i Fahlun ledamot av vetenskapsakademien	3/14
Bollwy, Anders	101	Bollwy och Hagströms familjegrav	2/19
Boman, Klas	14	T.W. Boman	3/9
Borgendahl, Claes Johan	87	C. J. Borgendahls familjegrav	2/14
Broman, August Theodor	4	Rektorn August TII Broman	3/4
De Laval, Georg	29	Georg De Laval	3/11
De Laval, Palne	24	P. de Laval	4/7
Flodström, Alfred	86	Fabrikören Alfred Flodström	2/13
Forsberg	139	...Ax. Forsberg	3/20
Graumann, Gustaf	35	G. Graumann familjegrav	2/6
Grönblad, Hjalmar	77	Bergslagsombudsmannen Hjalmar Grönblad	4/15
Grönblad, Signe	77	Bergslagsombudsmannen Hjalmar Grönblad	4/15
Göthe, Jean	18	Jean Göthes familjegrav	4/5
Klingberg, August	8	Aug Klingberg	3/7
Ljungdahl, P.	16	P. Ljungdahl familjegrav	3/10
Nordin, Carl	26-27	Bokhandlare Carl Nordin	4/8
Nordin, Gottfrid	26-27	Majoren Gottfrid Nordin	4/8
Ullvén, Carl August	130	Carl August Ullvén	4/20
Wahlström, August	136	Fotografen Aug. Wahlström m. fru Hedvig Wahlström	4/23
Vult von Steyern, Baltzar	24	P. de Laval	4/7

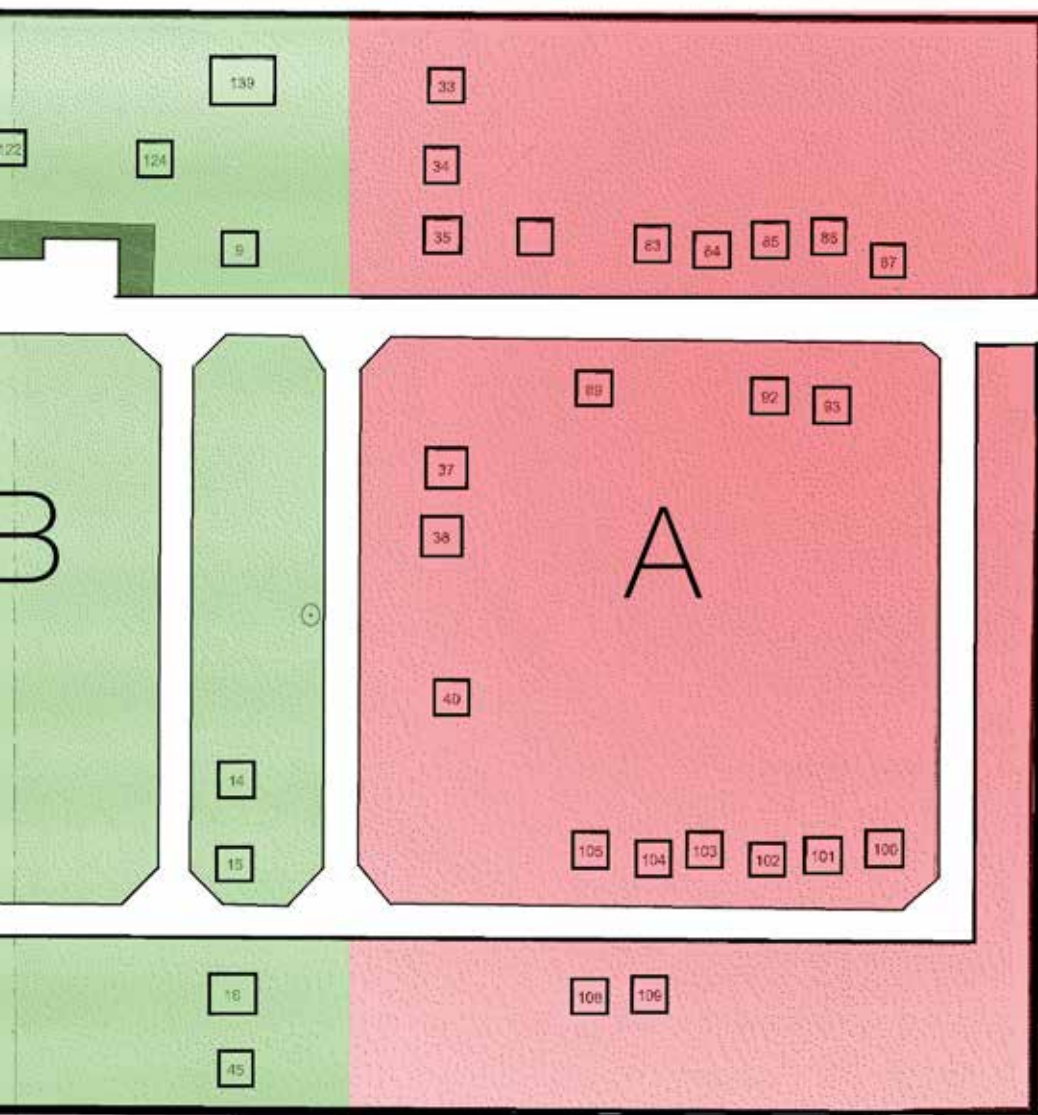

OMRÅDESBESKRIVNINGAR

Följande kapitel består av karaktäriseringar av begravningsplatsens olika områden. Kapitlet innefattar utöver detta områdesspecifika värderingar som belyser ifall ett område och dess gravvårdar besitter unika eller särskilda framträdande kulturhistoriska och estetiska värden. Slutligen finns information om vilka gravvårdar som pekats ut som särskilt värdefulla och ifall det finns några särskilda urvalspremissor som varit vägledande i det kulturhistoriska värderings- och urvalsarbetet.

Karta över begravningsplatsen och dess olika områden.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA STRUKTURER

Kämparvets begravningsplats innefattar flera särskilt värdefulla strukturer med gravvårdar som inte besitter några av de egenskaper som listas på sidan 10. Följande strukturer finns representerade på begravningsplatsen och är särskilt kulturhistoriskt värdefulla, karaktäristiska eller unika för begravningsplatsen:

- Det finns en stor andel gravvårdar med titlar som anknyter till Faluns historia. Dessa gravvårdar är viktiga källor till lokalhistorisk kunskap om Falu stad.
- På begravningsplatsen finns strukturer för enskilda gravvårdar som återspeglar äldre tiders begravningskick, såväl som industrisamhällets klasskillnader och deras fortlevnad på kyrkogården. De utgör särskilt värdefulla pedagogiska resurser som kan användas för att bättre förstå det sena 1800-talets samhällsstruktur. Det främsta läsbara exemplet utgörs av hur borgerskapets ställning i slutet av 1800-talet har befasts genom köpegravarnas placering.
- Det finns många tidstypiska gravvårdar från tiden före 1920 på begravningsplatsen. Dessa kan på ett pedagogiskt sätt berätta om det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets kyrkogårds- och gravstensideal, samt stilsförändringar i gravstenarnas utformning etc. Stilideal och formspråk är inte fränkopplade samhället som stort, och gravvårdar som bär tydliga stil- och tidsavtryck kan därför användas som pedagogiska resurser för att förmedla en mångfald av berättelser om samhällets historia på ett förståeligt sätt. Exempelvis återfinns på samtliga områden en hög andel sand- och markstensgravvårdar, särskilt i östra delen av område B och C. Dessa förmedlar särskilt berättelser om begravningsplatsers och kyrkogårdars utseende innan modernistiska ideal och mekaniserad skötsel kom att prägla dem.
- På samtliga begravningsplatsens områden förekommer gravvårdar av mycket hög ålder (innan 1885), på platser som inköptes inom de första decennierna efter begravningsplatsens anläggande.
- Gångvägarna som genomsär området, de gravvårdar som är placerade utmed dessa samt lindalléerna är viktiga arkitektoniska komponenter på begravningsplatsen. Den till stora delar bevarade arkitektoniska utformningen i kombination med det låga antalet modernistiska gravar ger en uppfattning om hur begravningsplatser i städer planerades och anlagda under 1800-talet ungefärligt kunde se ut innan modernistiska ideal kom att prägla dem. Tidiga gravvårdar som genom sin placering understyrker 1860-talets arkitektoniska idé har fått det sammanvägda kulturhistoriska värdet **mycket högt**. Detta gäller för samtliga kvarter.

Områdesspecifika värden

Vissa värden framträder på endast *ett* av begravningsplatsens områden. Dessa har inte listats ovan, men beskrivs närmare under rubriken *områdesspecifika värden* i varje områdesbeskrivning. Ifall gravvårdar med områdesspecifika värden tillskrivs särskilda kulturhistoriska värden framgår detta under rubriken *särskilda urvalspremisser* i varje enskild områdesbeskrivning.

Särskilda urvalspremisser

Gravvårdar som är del av en värdefull struktur tillskrivs i regel högt kulturhistoriskt värde. Det kulturhistoriska värdet kan dock variera beroende på i vilken kontext gravvården är placerad. I områden där den värdefulla strukturen är mycket tydligt läsbar kan gravvårdarna som ingår i strukturen tillskrivas ett mycket högt kulturhistoriskt värde. I områden där den värdefulla strukturen inte framträder särskilt tydligt eller sammanblandas med andra viktiga värden är det inte säkert att gravvårdar från en särskilt värdefull struktur tillskrivs något kulturhistoriskt värde. I slutet av varje områdesbeskrivning finns rubriken *särskilda urvalspremisser*. De särskilda urvalspremisserna förtydligar vilket värde, om något, som tillskrivs särskilt värdefulla strukturer i området. Gravvårdar som endast bär kvinnonamn eller är uppförda i äldre allmänna varv är ovanliga. Sådana gravvårdar prioriteras därför i urvalsprocessen med motivet att dessa kan användas för att förmedla kulturhistoriska berättelser ur narrativ som på många andra platser blivit bortglömda eller uttraderade.

Prioriteringar

Samtliga områden på begravningsplatsen innefattar en eller flera kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. I en framtida vård- och underhållsplan skulle det vara möjligt att upprätta en prioriteringslista över vilka av dessa gravvårdar som är viktigast att tillgodose när det gäller vård och underhåll på begravningsplatsen. En sådan prioritering har inte inrymts i den här inventeringen eftersom den är relativ till förvaltningsmässiga faktorer som inte behandlas i denna rapport. Dalarnas museum rekommenderar dock att de gravvårdar som i nuläget saknar gravrättsinnehavare, prioriteras beträffande vård och underhåll av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar.

A

OMRÅDE A

Karaktärisering

Området inventerades 2017-06-19, 2018-10-11

Etablering	Invigd i juli 1862 tillsammans med område B och C. Områdena utgör den ursprungliga begravningsplatsen och har sedan anläggandet inte utvidgats.
Historiska gravtyper	Enskilda och allmänna gravar. De enskilda gravvårdarna placerade utefter gångvägarna och det allmänna kvarteret på den stora gräsytan innanför köpegravarna, väster om nuvarande huvudentrén. Majoriteten av de enskildagravarna i området inköptes på 1870-talet för 25 riksdaler styck. I en väst-östlig linje utefter den norra tvärgång som gränsar mot det centrala område B var gravplatserna dyrare. Här kostade en köpegrav 50 Riksdaler.
Översikt, terräng och läge	Området är lokaliserat till en plan, lätt sluttande yta i begravningsplatsens södra del och består av ett större, centralt placerat gräsfält samt två mindre i öst respektive väst. Gräsytorna avdelas genom två längsgående gångvägar i syd-nordlig riktning, vilka sammanbinds av en tvärgång i syd. Området gränsar till Vallmansgatan i söder och Promenaden i väst och omgärdas av häckar. I öst består omgärdningen av stängsel. Använder man huvudentrén är det detta område man först når. Område A gränsar i norr till område B.
Träd, buskar och annan växtlighet	Utmed de två längsgående gångvägarna är lindalléer anlagda. Dessa sträcker sig fram till område B. Också längs den södra tvärgången är större lövträd placerade. Lindarna är troligen de ursprungliga sedan begravningsplatsens anläggande på 1860-talet. På den centrala gräsyta som tidigare utgjort plats för allmänna gravar växer stora lönnträd. Dessa har sannolikt tillkommit senare.
Gravvårdar	Samtliga gravvårdar på område A utgörs av enskilda gravar lokaliserade utmed gångvägarna. Gravvårdarna i de allmänna varv som tidigare funnits på den centralt belägna gräsytan är bortrensade. På området förekommer en bred variation av gravstenar och kors från tiden 1870-1910, liksom på begravningsplatsen som helhet. Ett gjutjärnskors från 1871 hör till de allra äldsta. Även kataloggravvårdar från 1800-talets senare halva är vanligt förekommande. Här finns exempelvis stenkors samt diabas- och granitobelisker, främst med enkla socklar. Bautastenar med naturlig yta förekommer också. Även äldre, igenlagda sandgravar finns. Flera av gravvårdarna bär titlar, varav majoriteten med stark koppling till Falu stads historia. Här förekommer exempelvis kopparslagaremästaren, fabrikören och snickaremästaren.
Karaktär	Genom det bevarade gångvägsnätet, de kvarvarande lindalléerna och gravvårdarnas placering bibehålls i viss utsträckning den ursprungliga arkitektoniska känslan, den i sin tur sprungen ur 1800-talets Faluns sociala strukturer. Dock hade nämnda strukturer varit ännu tydligare om det också funnits kvarvarande gravvårdar i de allmänna varven. De högväxta träden, utbredda gräsytor och glest placerade gravvårdarna bidrar till att ge begravningsplatsen den parkkaraktär som den idag förknippas med i Falun. Området bär stora likheter med område C, vilket utformats som ett spegelvänt område A.

Ovan: Begravningsplatsens huvudingång i områdets sydöstra hörn. Denna togs upp då den ursprungliga huvudentrén mot område B i väst lades igen. Nedan: Tidstypisk högre bautasten från sekelskiftet 1900.

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

- Området innefattar ett antal gravvårdar med titlar som är särskilt väl förankrade bland Falu stads lokalhistoriska kontext, exempelvis fabrikören och kopparslagaremästaren.
- De högresta och storskaliga gravvårdarna utefter den östra respektive västra gångvägen i området bidrar i hög grad till begravningsplatsens estetiska karaktär.

Urvalspremisser

- Gravvårdarnas placering, med framsidan mot äldre gångvägar, utgör en struktur med **högt** kulturhistoriskt värde. Gravplatserna utmed gångvägarna utgjordes av köpegravar (som beskrivet tidigare i rapporten) med de allmänna varven placerade på gräsyrtorna innanför. Gravvårdarna i de allmänna varven är på område A sedan länge borta, men hade dessa funnits kvar så hade 1800-talets samhällsstruktur med markerade klasskillnader visualiserats ännu tydligare.
- Högresta gravvårdar liksom kataloggravvårdar från tiden innan och runt sekelskiftet 1900 tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Kvarvarande sandgravar samt gravar med stenram och/eller markstensbeläggning tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar med unika eller ovanliga titlar samt titlar som tydligt återknyter till viktiga yrken i Falu stads historia tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde. Gravvårdar med annan yrkestitel tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar som är för begravningsplatsen tidiga och som genom sin placering enligt 1860-talets plan och arkitektoniska idé tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde.
- På området ligger ett antal människor begravda som varit betydelsefulla för Faluns framväxt och utveckling från 1860-talet och fram till omkring 1920. Personhistoriskt viktiga gravvårdar tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med särskilda kulturvärden

Nr	Ålder	Namn på grav	Kulturhistoriskt värde	Bilaga/sida
33	-	Eric Holm familjegrav	Högt	2/4
34	-	C. W. Nybergs familjegrav	Högt	2/5
35	1887	G. Graumann familjegrav	Mycket högt	2/6
37	-	Johan Holmgrens familjegrav	Högt	2/7
38	1903	Fabrikören C. Pettersson	Mycket högt	2/8
40	-	Inspektör O. F. Erikssons familjegrav	Mycket högt	2/9
83	-	Kopparslagaremästaren N. L. Nyqvist familjegrav	Mycket högt	2/10

På begravningsplatsen återfinns ett flertal gravvårdar med markstensbeläggning. En av dessa utgörs av K. G. Backströms familjegrav.

En av begravningsplatsens äldsta gravvårdar, ett järnkors daterat 1871, återfinns på området.

Nr	Ålder	Namn på grav	Kulturhistoriskt värde	Bilaga/sida
84	1876	Johan Kardell	Högt	2/11
85	1903	Fältskären C.G. Schedwin	Högt	2/12
86	1915	Fabrikören Alfred Flodström	Mycket högt	2/13
87	1883	C.J. Borgendahls familjegrav	Mycket högt	2/14
92	-	A.G. Sjöbergs familjegrav	Högt	2/15
93	-	D.G. Sjöberg, B.F. Östling	Högt	2/16
100	1877	Gårdsegaren Karl Erik Hedberg	Mycket högt	2/17
101	1871	Bollwy och Hagströms familjegrav	Mycket högt	2/18
102	-	K.G. Backströms familjegrav	Högt	2/19
103	-	C.G. Springhorns familjegrav	Mycket högt	2/20
104	1871	Carl Heberle	Mycket högt	2/21
105	-	H. Bergströms familjegrav	Mycket högt	2/22
108	-	Snickaremästaren A.J. Hyttberg familjegrav	Högt	2/23
109	1907	Bror Oscar Boberg	Mycket högt	2/24

Urna i gjutjärn på Graumanns familjegrav.

Gravvårdar öster om huvudentrén. Samtliga med fronten vänd mot gångvägen.

Vy mot område A från Vallmansgatan. Lindalléerna är särskilt utmärkande.

Vy mot söder från område B. Högre gravvårdar på enskilda gravplatser utmed gångvägarna dominerar område A. Innanför vidsträckta gräsytor som tidigare inrymt allmänna varv.

B

OMRÅDE B

Karaktärisering

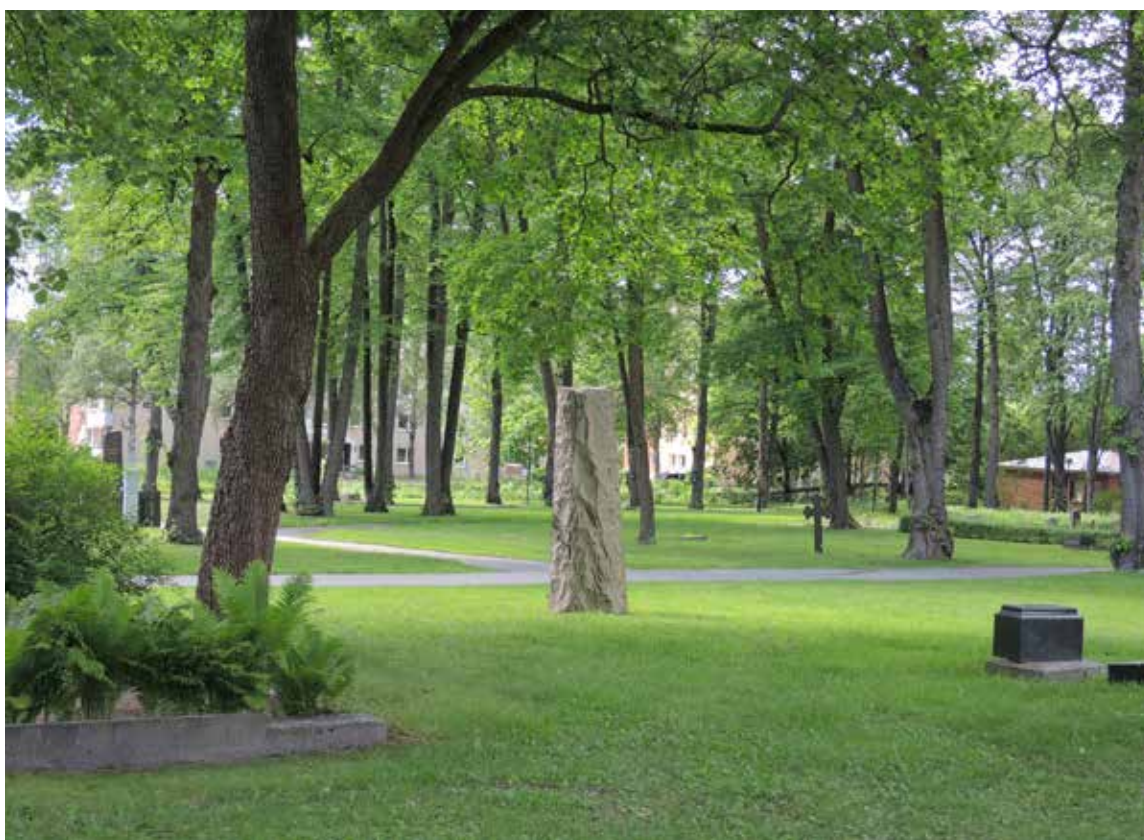

Området inventerades 2017-06-19, 2018-10-11

Etablering	Invigd i juli 1862 tillsammans med område A och C. Områdena utgör den ursprungliga begravningsplatsen och har sedan anläggandet inte utvidgats.
Historiska gravtyper	Enskilda gravar. De enskilda gravvårdarna är placerade utefter gångvägarna. Området har sannolikt varit rikare utsmyckat. På äldre ritningar förekommer en fontän på den mittersta gräsytan; här har därför inte funnits några allmänna varv. Köpegravarna var dessutom dyrare i detta kvarter. Majoriteten inköptes redan på 1870-talet för 75 riksdaler styck.
Översikt, terräng och läge	Området är det mitterst belägna av de tre på begravningsplatsen. Ytan är liksom övriga två plan och lätt sluttande i västlig riktning. Tidigare utgjorde detta kvarter centralpunkt och det första som mötte begravningsplatsens besökare. Området består av fem symmetriskt placerade gräsytor, de två i väst och öst sammanbundna med både område A och C. De tre centrala gräsytorerna bildas genom fyra tvärgångar i väst-östlig riktning, varav de två yttersta gränser mot område A respektive C. På den mitterst belägna gräsytan ska enligt ritningar ha funnits en damm eller fontän. Gravvårdarna lär ha varit placerade på de mindre sidoytorerna och gravplatserna jämförelsevis få.
Träd, buskar och annan växtlighet	Område B skiljer sig från de två sidokvarteren i det att trädalléerna som generellt löper utmed de yttre gångarna upphör här. Man kan anta att området varit betydligt öppnare, antagligen till följd av centralt placerade utsmyckningar. Symmetriskt placerade träd förekommer dock i hörnen av gräsytorerna. För övrigt finns ett senare tillkommet buskage, omgärdande ett par centralt placerade parkbänkar i östra delen.
Gravvårdar	Här återfinns framför allt högresta gravvårdar från 1800-talets andra halva. Några av begravningsplatsens äldsta gravvårdar finns här. Bland dessa kan nämnas gravplats 4 med ett marmorkors på granitsockel från 1870. Kataloggravvårdar är vanligt förekommande, liksom ett antal sandgravvårdar med stenram. Till den förra kategorin kan nämnas en tidig katalogtyp i nygotisk stil; Jonas Samuel Bagges gravvård, också den från 1870.
Karaktär	Till följd av det stora antalet borttagna gravvårdar i områdets centrala delar erhåller den en mycket öppen karaktär, troligen olik den ursprungliga. Här bör också ha funnits en centralt placerad dekoration av vilken inga spår finns idag. Genom enstaka kvarvarande gravvårdar ihop med gångvägarnas rundade hörn och några enstaka högväxta lövträd dröjer sig områdets ursprungliga utformning kvar.

Vy över område B mot söder. Notera gångvägarnas rundade hörn, en rest från 1800-talets promenadkultur.

En bautasten från det tidiga 1900-talet med till synes obearbetad, naturalistisk baksida.

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

- De högresta och storskaliga gravvårdarna utefter , i synnerhet, den östra gångvägen i området bidrar i hög grad till begravningsplatsens estetiska karaktär.
- Området innefattar ett antal gravvårdar med titlar som är särskilt väl förankrade bland Falu stads lokalhistoriska kontext, exempelvis direktören, bankkamreraren och sist men inte minst; professor vid Bergsskolan i Fahlun.

Urvalspremisser

- Gravvårdar med unika eller ovanliga titlar samt titlar som tydligt återknyter till viktiga yrken i Falu stads historia tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde. Gravvårdar med annan yrkestitel tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Enskilda gravvårdar belägna utefter gångvägarna, samt även längre in på västra respektive östra gräsytan, förmedlar genom sin placering berättelser om de sociala strukturerna i Falu stad under 1800-talets andra halva. Dessa tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Samtliga kataloggravvårdar från det sena 1800-talet och tiden kring sekelskiftet år 1900, samt gravvårdar med ovanlig eller särskilt omsorgsfull utformning tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Kvarvarande sandgravar samt gravar med stenram och/eller markstensbeläggning tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar som är för begravningsplatsen tidiga och som genom sin placering enligt 1860-talets plan och arkitektoniska idé tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde.
- På området ligger ett antal människor begravda som varit betydelsefulla för Faluns framväxt och utveckling från 1860-talet och fram till omkring 1920. Personhistoriskt viktiga gravvårdar tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med särskilda kulturvärden

Nr	Ålder	Namn på grav	Kulturhistoriskt värde	Bilaga/sida
4	1870	Rectorn August TII Broman	Mycket högt	3/4
6	1879	Hugo Alfred Göransson	Mycket högt	3/5
7	1882	Augusta Lagerstedt	Mycket högt	3/6
8	1915	August Klingberg	Mycket högt	3/7
9	1872	Albert Rathsmann	Mycket högt	3/8
14	1881	T.W. Boman	Mycket högt	3/9
16	-	P. Ljungdahl familjegrav	Högt	3/10
29	1868	Georg de Laval	Mycket högt	3/11
30	1880	Direktören P.A. Jacobsson	Mycket högt	3/12
45	-	Bankkamreraren Johan Jacobsons familjegrav	Mycket högt	3/13
46	1870	Jonas Samuel Bagge Professor vid Bergsskolan i Fahlun	Mycket högt	3/14
115	1884	Direktören Joseph Sprickmann Kerkerinck	Mycket högt	3/15
120	-	J.G. Berg och O. A. Bodlunds familjegrav	Högt	3/16
121	-	Länsveterinären G.M. Löthners familjegrav	Högt	3/17
122	1882	Anders Ericsson familjegrav	Mycket högt	3/18
124	1972	Ebba Westgren	Högt	3/19
139	1912	Ax. Forsberg	Mycket högt	3/20

B

Forssbergs högresta gravvård från 1912 med jugendinfluerad växtdekoration.

Den sydligast belägna gräsytan på område B. Förr belagd av enskilda gravvårdar på rad utefter den norra gångvägen. Idag återstår endast en av dessa.

August Broman och hans fru Lovisas upphöjda marmorkors från 1870 hör till de äldsta gravvårdarna på begravningsplatsen.

På den mitterst belägna gräsytan finns idag kvar ett antal högresta lövträd. Här lär inga gravplatser ha funnits utan istället någon typ av dekoration som markerar begravningsplatsens centralpunkt.

C

OMRÅDE C

Karaktärisering

Etablering	Invigd i juli 1862 tillsammans med område A och B. Områdena utgör den ursprungliga begravningsplatsen och har sedan anläggandet inte utvidgats.
Historiska gravtyper	Enskilda och allmänna gravar. De enskilda gravvårdarna placerade utefter gångvägarna och det allmänna kvarteret på den stora gräsytan innanför köpegravarna, där det idag finns små urngravkvarter och askgravplatser. Det förra tillkom under 1970-talet medan det senare troligtvis tillkommit sedan millenieskiftet. Majoriteten av de enskilda gravarna i området inköptes på 1870-talet för 25 riksdaler styck. I en väst-östlig linje utefter den södra tvärgång som gränsar mot det centrala område B var gravplatserna dyrare. Här kostade en köpegrav 50 Riksdaler.
Översikt, terräng och läge	Området är lokaliserat till en platt, lätt sluttande yta i begravningsplatsens norra del och består av ett större, centralt placerat gräsfält samt två mindre i öst respektive väst. Gräsytorerna avdelas genom två längsgående gångvägar i syd-nordlig riktning, vilka sammanbinds av en tvärgång i norr. Området gränsar till kvarteret Kransen utefter Svärdsjögatan i norr och Promenaden i väst. Mot Promenaden löper en häck medan omgärdningen i öst utgörs av stängsel. Område C gränsar i söder till område B.
Träd, buskar och annan växtlighet	Utmed de två längsgående gångvägarna är lindalléer anlagda. Dessa sträcker sig fram till område B. Också längs den norra tvärgången är större lövträd placerade. Lindarna är troligen de ursprungliga sedan begravningsplatsens anläggande på 1860-talet. På den centrala gräsyta som tidigare utgjort plats för allmänna gravar växer enstaka lönnträd. Här återfinns även tre häckomgärdade mindre kvarter av urngravar respektive askgravplatser.
Gravvårdar	På området finns en variation av gravtyper. I öst och väst återfinns dock sammanhållna linjer av högresta och storskaliga gravvårdar från tiden före och runt sekelskiftet 1900 placerade mellan träden i alléerna och med framsidan mot gångvägarna. Här finns även kvarvarande sandgravar från 1800-talets slut liksom gravar med markstensbeläggning. Även diabasobelisker och andra kataloggravvårdar från samma tidsperiod förekommer. Variationen av gravvårdar liknar den på övriga begravningsplatsen. I område C återstår fler storskaliga gravvårdar än i övriga områden. Särkilt den västra gräsytan kan ge en fingerisning av hur begravningsplatsen kan ha sett ut för 1800-talets besökare.
Karaktär	Genom det bevarade gångvägsnätet, de kvarvarande lindalléerna och gravvårdarnas placering bibehålls i viss utsträckning den ursprungliga arkitektoniska känslan, den i sin tur sprungen ur 1800-talets Faluns sociala strukturer. Dock hade nämnda strukturer varit ännu tydligare om det också funnits kvarvarande gravvårdar i de allmänna varven. De högväxta träden bidrar till att ge platsen den parkkaraktär som den idag förknippas med i Falun. Området bär stora likheter med område A, vilket utformats som ett spegelvänt område C.

Carl Nordins storskaliga sandgrav med smidesstaket från 1877.

Vy norrut mot område C från område B. Gångstigen med bakomvarande lasaretsområdet direkt i öster.

Områdesspecifika värden/värdefulla strukturer

- På området finns strukturer för enskilda gravvårdar som återspeglar äldre tiders begravningsskick, såväl som industrisamhällets klasskillnader och deras fortlevnad på kyrkogården. Tillsammans med (enstaka) gravvårdar i allmänna varv utgör de särskilt värdefulla pedagogiska resurser som kan användas för att bättre förstå det sena 1800-talets samhällsstruktur.
- Områdets kvarvarande sandgravar, diabasobelisker, högresta nationalromantiska gravstenar och kataloggravvårdar kan på ett pedagogiskt sätt användas för att berätta om det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talets kyrkogårdsideal och stilinfluenser.
- De högresta och storskaliga gravvårdarna utefter den östra respektive västra gångvägen i området bidrar i hög grad till begravningsplatsens estetiska karaktär.
- Området innefattar ett antal gravvårdar med titlar som är särskilt väl förankrade bland Falu stads lokalhistoriska kontext, exempelvis bokhandlaren, fabrikör, bergslagsombudsmannen, gelbgjutaren och majoren.

Urvalspremisser

- Gravvårdar med unika eller ovanliga titlar samt titlar som tydligt återknyter till viktiga yrken i Falu stads historia tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde. Gravvårdar med annan yrkestitel tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Enskilda gravvårdar belägna utefter gångvägarna, samt även längre in på västra respektive östra gräsytan, förmedlar genom sin placering berättelser om de sociala strukturerna i Falu stad under 1800-talets andra halva. Dessa tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Samtliga högresta gravvårdar från det sena 1800-talet och tiden kring sekelskiftet år 1900, samt gravvårdar med ovanlig eller särskilt omsorgsfull utformning tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Kvarvarande sandgravar samt gravar med stenram och/eller markstensbeläggning tillskrivs **högt** kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdar som är för begravningsplatsen tidiga och som genom sin placering enligt 1860-talets plan och arkitektoniska idé tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde.
- På området ligger ett antal människor begravda som varit betydelsefulla för Faluns framväxt och utveckling från 1860-talet och fram till omkring 1920. Personhistoriskt viktiga gravvårdar tillskrivs **mycket högt** kulturhistoriskt värde.

Gravvårdar med särskilda kulturvärden

Nr	Ålder	Namn på grav	Kulturhistoriskt värde	Bilaga/sida
17	1876	J.A. Dahlin	Mycket högt	4/4
18	1907	Jean Göthes familjegrav	Mycket högt	4/5
19	S e n t 1800- tal	-	Mycket högt	4/6
24	1883	P. de Laval	Mycket högt	4/7
26-27	1877	Bokhandlaren Carl Nordin	Mycket högt	4/8
47	1896	Brygg C.H. Ericson	Högt	4/9
53	-	Skomakaremästaren Aug. Ericsons fa- miljegrav	Mycket högt	4/10
54	-	Aug. Malmstedts familjegrav	Mycket högt	4/11
58	1905	Matilda Aurora Blom	Mycket högt	4/12
72	1892	Fabrikör A. J. Petterssons familjegrav	Mycket högt	4/13
74	1896	Gelbgjutaren A. Söderberg	Mycket högt	4/14
77	1941	Bergslagsombudsmannen Hjalmar Grönblad	Mycket högt	4/15
125	-	A. W. Hjelténs familjegrav	Högt	4/16
128	-	A. G. Vikströms familjegrav	Högt	4/17
129	1884	Lectorn Fil. Doctorn M. F. Hallström	Mycket högt	4/18
129b	-	-	Mycket högt	4/19
130	1884	Carl August Ullvén	Mycket högt	4/20
132	1927	Fabrikören C. Fr. Svahn	Mycket högt	4/21
134	1884	J.E. Dahlqvist	Mycket högt	4/22
136	1881	Änkefru Hilma Tersmeden	Mycket högt	4/23

Vy från Svärdsjögatan. Lindalléerna löper i två riktningar utifrån hörnet.

Detaljbild från markstensgravvården tillhörande änkefru Hilma Tersmeden och hennes dotter Helfrid. Över gravvården välver sig kaprifol. I samma grav ligger falufotografen August Wahlström med hustrun Hedvig.

Sydlig vy från nordvästra hörnet på område C. Lindalléerna ramar in gångvägarna liksom de högresta gravvårdarna genom sin placering.

Vy över askgravplats. Bakom denna skymtar det lilla häckomgärdade modernistiska område som planerades under 1970-talet. Den asfalterade gångvägen i nord-sydlig riktning förbi askgravplatserna är ett senare tillägg på kyrkogården. Här har tidigare funnits allmänna varv.

KÄLLOR

Otryckta källor

Uppsala landsarkiv (ULA)

Falu Kristine kyrkoarkiv, OIb3: handlingar angående kyrkogården

Falu stadsbiblioteks arkiv

Helmer Lagergrens samling

Dalarnas museums klipparkiv

Digitala källor

Om socknen och församlingen: 2018-11-14: https://sv.wikipedia.org/wiki/Stora_Kopparbergs_socken

Myntkabinettet, räkna ut penningvärdet, 2019-03-17: http://www.myntkabinettet.se/fakta/rakna_ut_penningvardet

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Andréasson, Anna, *Trädgårdshistoria för inventerare, 1. uppl.*, Centrum för biologisk mångfald, Alnarp, 2007

Andréasson, Anna, *Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv*, Movium, Alnarp, 2012

Bedoire, Fredric, *Den svenska arkitekturens historia 1800-2000*, Kungl. Konsthögskolan, 2015

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, MOVIMUMsekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., Alnarp, 1992

Björk, Cecilia & Reppen, Laila, *Tidstypiskt: arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880-1980*, Svensk byggtjänst, Stockholm, 2016

Falu stads hembygdsnämnd m.fl., *Falu stads folktraditioner 1*, 1941

Feltelius, Anna, *"Där livet inte längre finns måste döden få en mening": om begravningsplatsers funktion och gestaltning*, SLU, Institutionen för stad och land, Examensarbete, Uppsala, 2007

Hamrin, Örjan (red.), *Falun: staden som försvann*, 2. uppl., Dalarnas museum, Falun, 2012

Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar, *Land och stad: svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid*, Gleerup, Lund, 1972

Linde Bjur, Gunilla, *Stationshus: järnvägsarkitektur i Sverige*, Balkong, Stockholm, 2010

Olsson, Daniels Sven (red.), *Falun: stad i trä : en bok om trästaden Falun, svenskt pilotprojekt under europeiska byggnadsvårdsåret 1975*, Kommittén för byggnadsvårdsåret, Falun, 1975

Olsson, Daniels Sven, *Kartläggning av Falu gruva och Falu stad för Dalälsdelegationens gruvavfallsprojekt*, slutrapport, Dalarnas museum, 1990

Signums svenska kulturhistoria: *Det moderna genombrottet*, red: Jacob Christensson, 2008

Ström, Selma, *Hemma på Elsborg: minnesbilder från vardag och fest i sekelskiftets Falun*, Dalarnas museum, Falun, 1989

Svenska stadsmonografier, Falun, Säter, Hedemora, Ludvika, Borlänge, Avesta: med omgivningar, Ringström & Ringström, Uppsala, 1957

Söderqvist, Lisbeth, *Att gestalta välfärd: från idé till byggd miljö*, Formas, Stockholm, 2008

Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans, *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*, Max Ström, Stockholm, 2001

Ärnback, Kristoffer, *Kulturhistorisk inventering: Norslunds begravningsplats*. Antikvarisk rapport, Dalarnas museum, Falun, 2017

Personkällor

Elisabet Hemström, kontinuerligt arbete med notiser om personhistoriskt värdefulla gravvårdar.

